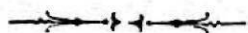

SAJNOVICS JÁNOS ÉLETE

ÉS

DEMONSTRATIOJA.

IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNY

IRTA

HÁM SÁNDOR

KEGYES-TANÍTÓRENDI ÁLDOZÓPAP, FŐGYMNÁZIUMI TANÁR.

ESZTERGOM, 1889.

BUZÁROVITS GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA.

Bevezetés.

Az a kor, melynek egy kiváló munkását szándékszunk megismerni, éles ellentétek ideje volt. Mária Teréziának sokszor bírált, leszólt és magasztalt udvara francziás műveltséggel vonzotta magához előkelőinket, kik ennek daczára németekké lettek; — ezen elkorcsosodással szemben a magyar gárdisták tüneményszerű honszeretete meggyújtotta a magyar műveltség fáklyáját. A nemzeti lelkesedés és hódolat, mely a pozsonyi országgyűlésen vért és életet ajánlott a trón megmentésére, II. József halálos ágyánál a sértett hazafiság tomboló haragjává és fenyegető méltatlankodássá vált. — Ezen ellentét az irodalmi téren még fokozottabb volt. Az irodalom góczpontjának hire sem lévén, az írók mostoha elszigeteltségnek voltak kitéve; keveset érintkeztek egymással, érintkezésök pedig nem volt elég, hogy egymásra irányadólag hathattak voltak. A francziás, újklassikai, népies, görög-német iskolák vitatkozása fényes bizonyítéka az össze nem tartó munkásság eredményének. S hová kell nagyobb ellentét, mint hogy az irodalmi állapotok ily szét-szórtsága mellett is korszak-alkotó művek jöjenek létre. Az írók magukra utalva, magányukban dolgoztak, de alig kevesebb lelkesedéssel, mint bármely más kor írói. Munkálkodásuk lefolyása néma, zajnélküli volt, s a nagy közönség csak akkor vett róluk tudomást, mikor a nyilvánosság elé léptek. Terveikről, fontos, új nézeteikről, mint nagyobb munkák előiskoláiról, vajúdó eszmék tisztázásáról az irodalomtörténetben alig találunk nyomot. A megjelent kész műveket bírálták, s táborszerűleg szegődtek melléjük, vagy foglalt állást ellenök. Így történt Révay Grammatikájával, így Sajnovics Demonstratiojával. Ez utóbbi mű is minden előiskola

nélkül készült. Mutatja annak a kornak sajátos iránya: a hebraeismus, mely a magyar nyelv ősenek erővel a zsidót akarván bizonyítani, eleddig minden nyelvész e felfogás harczosa volt, mutatja szerzőjének álláspontja, ki matematikus létére egyszerre grammatikai értekezésbe fog, — de legjobban az, hogy könyvének tárgyát maga az író *találmánynak, felfedezésnek* nevezi.

A Demonstratio megjelenésének okát, körülményeit, hatását megvizsgálni és valódi értékét megadni hí bennünket az igazság szeretete. Szerzőjének életét pedig megismerni javálja az utókornak a magyar tudomány bajnoka iránt való kegyelet.*

Sajnovics János élete.

Tordasi és Kálózi Sajnovics János született Tordason, Fehérmegyében, 1733. május 12-én.¹ Születésének ideje és helye felől nincs eltérés a feljegyzésekben. Természetesen a későbbi jezsuita pályájának határpontjai a szerzet évkönyveiben pontosan megjelöltettek, mint ez minden rendben szokás, s minden későbbi életrajzi adat, a mennyiben ezen évkönyvekből lön merítve, hiteles.

A család, melynek Sajnovics sarja volt, régibb nemesi család; czimere egy pajzs, melynek udvarában és a pajzs fölött levő sisak koronáján egy-egy galamb olajágot tart. A családot vagyonossá Jánosunk nagyatyja, Sajnovics (I.) Mátyás tette, ki Győr vármegyének főjegyzője, később alispánja, majd a kőszegi kerületi tábla elnöke volt. E Sajnovics igen nagy birtokot gyűjtött össze: R. Szent-Miklóst,

* Köszönetet kell itt mondanom mindazoknak, kik adat-gyűjtésem néhez munkáját szíves segítségökkel megkönnyítették. Különösen Gyulai Pál, Csaplár Benedek, Szilágyi Sándor, Pauler Gyula, Csontosy János, Tagányi Károly, Kurländer Ignác és Rosty Kálmán uraknak, kik utbaigazításaikkal nagy segítségemre voltak.

¹ Stoecker, Scriptorum Provinciae Austriacae Soc. Jesu, Viennae 1775. 308. lap.

Sz.-Lászlót, Mártonvásárt, Tordast, Kuldó és Kálóz nagy részét, Sz.-Ivánt, Doboz felét, Sávolyban, Felcsúthon és Barokban nagy részeket, összesen több mint 20,000 holdat.¹ Első neje Posgai Katalin volt, kivel Tordasra és Kálózra királyi megegyező okmánynyal (Regestrum donationalium) ment, s e két falu nevét nemesi névül vette fel (Tordasi és Kálózi). Meghalt 1729-ben. Posgai Katalintól született hat gyermeke, két fiú és négy leány; az első fiút, Ádámot, atyja kitagadta, ki utód nélkül halt el; a második fiú, József, örökségül a rendes osztályrész mellett Tordast és Kálózt kapta. — Leányai: Mária, Mesterházy Józsefné, Julianna, Fehérváry Józsefné, Rozália, Károlyi Mihályné, Katalin, Hevenessy Antalné, utóbb Swaiger Józsefné, de ki második menyegzője első éjjelén meghalt. Rozálnak és Katalinnak nincsenek maradékai, Máriától és Juliannától leány ágon a gróf Hugonnayak, Rostyak, Pethők származnak.

Sajnovics (I.) Mátyásnak József fia Pejers Erzsébetet vette nőül, mely házasságból három gyermek született. A legidősebb: Borbála, leány volt, ki Vigyázó Mihályhoz ment nőül, s utódai sokáig fennmaradtak; második gyermekök János, a jezsuita, a Demonstratio írója, s a harmadik gyermek (II.) Mátyás, ki Fehérmegyének főszolgabírója lett. Ennek nejétől, Horányi leánytól, született egy leánya Erzsébet, ki alsó-szomolányi Nagy Ignácához ment nőül, s utódai rokonságba jutottak a báró Horváthokkal, Rohonczyakkal, báró Palocsayakkal és Niczkyekkel. E (II.) Mátyás meghalt Budán 1780. decz. 31-én.² — Hogy János alsóbb iskoláit hol végezte, arról nincs semmi adatunk.³ 1748-ban, 15 éves

¹ Rosty Zsigmond családi levelei szerint.

² Nagy Iván. Magyarország családai, X. köt., 10. lap.

³ Általában igen csekély adatot, s még kevesebb életrajzi adatot lehet Sajnovicsról találni. A jezsuita rend 1773-ban feloszlatván, a szerzet élõ tagjainak életrajzát természetesen nem végezték be; a jezsuiták szétszültek a világba, részint más rendekbe léptek, részint világi papokká lettek, egy részök pedig mint magán-ember élt és keresett magának foglalkozást. Ez utóbbiak közé tartozott Sajnovics is, éppen ezért oly kevés a nyom, mely életére nézve bennünket utbaigazit. Sõt nevének írását illetõleg is van némi

korában a jezsuita rendbe lépett. Hogy mi indíthatta a dúsgazdag nemes ifjút arra, hogy szerzetes rendbe lépjen, semmi más okot nem tudunk találni, mint korának azt a szokását, hogy nemcsak köznemesek, hanem főrangúak is felvették többször a szerzetesi öltönyt. A múlt században a kegyesrendiek között is volt nem egy főnemes, mint például báró Cörver János, gróf Königsacker József, a jezsuiták között pedig nagy számmal találunk bárókat és grófokat. Valószínű, hogy a 15 éves Sajnovicsnak, ki még az életet úgy sem ismerte, megtetszett a jezsuita rend, s különben is szelid lelkületű lévén, szülei sem állottak ellen, hogy be ne lépjen. Családjával különben folytonosan jó viszonyban állott, s később is meg-meglátogatta öccsét Tordason. Hogy mely egyetemeken tanult, nincs följegyezve; valószínűleg Bécsben is; de azt tudjuk, hogy már mint theologus hittudományi tanulmányai mellett kiváló előszere-ttel és buzgalommal foglalkozott a matematikával és astronomiával.¹

Egyetemi tanulmányainak elvégzése után, mint a Demonstratio előszavában, melyet a dán tudós társasághoz intézett, maga is mondja, két teljes évig Bécsben az udvari csillagvizsgálóban volt alkalmazva Hell mellett.² 1766-ban a nagyszombati csillagvizsgálóhoz, Weisz Ferencz jezsuita mellé

eltérés. Katona (Hist. crit. Reg. Hung.) Sajnovitsnak írja, míg Stoeger, Pray Sajnovicsnak; s a mennyiben a Demonstratio címlapján, mely saját felügyelete alatt nyomtatott, ez utóbbi áll, ezt kell helyesnek elfogadnunk.

¹ Stoeger.

² Hell Miksa jezsuita csillagász, bölcsészettudor, Sajnovics rendtársa és barátja, született 1720. május 15-én Selmeczen. Kitűnő matematikus. Ő építette a nagyszombati csillagvizsgálót, a kolozsvári jezsuita kollégiumot és csillagvizsgálót, mindkettőt 1752-től kezdve. 1755-től a híres Marinony után Bécsben udvari csillagászsza és matematikussá neveztetett ki. Főműve: *Astronomiai Napló (Ephemeridák)* 1757—1792.; azonkívül dolgozott egy nagy munkán, melyben azon utazását és megfigyelését szándékozott leírni, melyet a Venus csillagnak a nap korongja előtt való átmenetekor tett, s melynek címe lett volna: *Expositio literaria ad polum arcticum*; — azonban szerzetének eltöröltetése, s valószínűleg más fontos okok is gátolták tervének kivitelében. Meghalt tüdőgyulladásban Bécsben, 1792. ápril 14.

segédfelügyelőül (socius praefectus) rendeltetett. Két évet töltött itt, midőn 1768-ban¹ a gyenge eszű VII. Keresztély dán király nevében a szerencsés, de tragikus sorsú Struensee átírt Mária Terézia kormányához, hogy küldjön az északi sarkhoz tudós csillagászokat, kik Venus átkelését a nap korongja előtt megvizsgálják; sok csillagász ment ekkor megfigyelés végett a földnek több alkalmas pontjára. Mária Terézia az udvari csillagászt Hellt szólította fel a feladat megoldására, ki uralkodójának készségesen engedelmeskedvén, barátját Sajnovicsot maga mellé vette segédnek és 1768. ápril 28-án elindult észak felé.² Hellnek és Sajnovicsnak ezen utazása huzamos, viszontagságos, de érdekes is volt. Először Prágába mentek; innét Drezdán, Lipcsén, Hamburgon, Lübecken; Kopenhagán át Svédországba Kristianiába, Drontheimba, végre majd hat hónapi utazás után okt. 11-én megérkeztek a Jegestengerre, Vardö (Vardoehuus) szigetére.

Tartózkodásuk Vardö szigetén oly fontos utjak céljára, Venus átmenetelének megvizsgálására és az ugor nyelvtudományra nézve, és mindamellet oly érdekes, hogy röviden ismertetni el nem mulaszthatom. A szigeten tett több rendbeli megfigyeléseiket és viszontagságaikat a fagyos házában részint Hell írta le a bécsi lapokban, részint pedig Sajnovics Demonstratiojában és azon fenmaradt két levelében, melyeket alkalmasint Benkő Miklóshoz írt, ki akkor a jezsuiták budai társházának kormányzója lehetett.³

¹ Rummy (Allg. Encycl., 153. lap.) 1767-et ír, legtöbbször 1768-at, sőt Hölke Lajos (Hell, Sajnovics és a magyar jezsuiták. Athenaeum, 1873. 23 l.) 1769-et. A megfigyelés 1769-ben, az elindulás 1768. ápril 28-án történt; a meghívás történhetett 1767-ben és 1768-ban, amennyiben lehet, hogy nem is intézte el e dolgot egy levél-váltás.

² Mint a Demonstratio előszavából kitűnik, nem véletlenül esett Hell választása Sajnovicsra, hanem: «laborum suorum ac potissimum disquisitionis idiomatis Lapponici causa suscipiendorum.»

³ E két levelet ismerteti Vass József az Uj Magyar Muzeum 1857-iki évfolyamában. A levelek latinul vannak írva. Ugyancsak Vass megjegyzi: hogy a leveleket másolatból közli; az első levél jobb szögletére latinul a másolótól különböző írással jegyzés van téve, melyből világos, hogy Benkő Miklós

A mint megérkeztek Vardö szigetére, Hell azonnal hozzá látott a csillagvizsgáló építtetéséhez; azonban a folytonos köd és sötétség miatt a munka lassan haladt, úgy annyira, hogy legtöbbször fáklya-fény mellett dolgoztak, mert a napot november 22-ike óta nem látták, s már az nap is csak rövid ideig.¹ A csillagászati eszközökkel már szerencsésebb volt, mert azokat mind készen találta. Miután a csillagvizsgáló elkészült, Sajnovicssal együtt felmérték a szigetet és várták a megfigyelés napját.

E várakozás ideje azonban nem valami kellemesen telt el a vak sötétség és a folytonos fellegek miatt, ugyannyira, hogy észlelésüket készültek jobb időre halasztani. Ehhez járult még az óriási vihar; a dühöngő szél faházikójukat majd a tengerbe sodorta; több napon át nem birtak aludni; de a mennyiben az odavalók is csak oly részt kaptak a nyomorúságból mint ők, éjjel elmentek egymáshoz és tea, kávé mellett beszélgettek. Ezen társas beszélgetéseknek a lelke mindenesetre a jókedvű Hell volt, ki derült életfilozófiájával, nyugodt világnézetével és rokonszenves lelkével az embereknek föltétlen, úgy szólván esküdt jóbarátjuk volt. A magasztalás épp oly kevésbé esett neki inyére, mint a mily kevésbé sértette a félreértetés, vagy hálátlanság. «Az emberek csak néha ilyenek!» mondá, és tovább kaczagott a vidám társasággal. — Különben az volt a szerencsájök, hogy a dán király jól ellátta őket ruhával, sőt még szakácsot is vittek magukkal. Ebédjök és vacsorájuk

kérésére Ambrus tanár vette az eredetiekről; továbbá, hogy Sajnovics e két levelet külföldről küldötte Budára, az elsőt hihetőleg Benkőnek, s a másikat is ugyanannak, de a végett, hogy azt Nagy-Szombatba küldje Pater Splényinek, melyet — érdekes tartalmánál fogva — az elsővel együtt lemásoltatott a kolozsvári jezsuita házkormányzó számára. E leveleket Vardóból írta Sajnovics; az elsőt 1769. ápril 5-én, Venus megfigyelése előtt, a másodikat megfigyelés után jun. 6-án. — Az eredetiek vagy lappanganak, vagy elvesztek.

¹ Sajn. J. levele. — E levelet elsőnek nevezem a meglevő kettő közül, noha Sajn. ennek bekezdésében már hivatkozik egy levelére, melyet Benkőnek még a mult (1768.) év novemberében, tehát hamarosan megérkezésök után írt Vardóból, a melyben utazásukat adja elő; azonban e levél elveszett.

bőven volt, hogy néha fél Vardő étkezett konyhájukból. Viszonzásul aztán ők is kaptak ajándékba tejet, tojást, halat, bárányt és marhahúst! maguk pedig a szomszéd Vaczóból hozattak fürjet, nyulat, szarvast, stb. — Azonban a kegyetlen idő huzamossága nem igen akarta megengedni, hogy ebédjüket tetszés szerint más-más ételekből állítsák össze. Így megtörtént velök gyakran, hogy négy tálas ebédjük minden fogása ugyanazon húsból került ki.¹ De ha vendégeik voltak, kitettek magukért. Ittak vizet, fehér bort, vörös francia bort és sört (*cerevisia duplex*). Kávénak, teának, czukornak bővében voltak, de nem a csokoládénak. Mindazonáltal a jó Sajnovicsot csak az bántotta leginkább, hogy nehezen lehetett bőjtölni, mert friss halat a borzasztó idő miatt nem igen kaptak. — Néha meghívták őket mulatságba. Így egyszer meghívták a kommendanshoz bálba, hová azonban ők el nem mentek, mert az olyan mulatságot, ahol kissé több bort szokás inni, vagy hová még nőknek is szabad bemenni, papi állásukkal sehogysem tudták megengedtetni.²

Idejöket különben folytonosan tudományos buvárkodásban töltötték. Dolgoztak a sötétben is. Így foglalkoztatta őket: a Jegestenger csillogása, az északi fény, az északi oczeán fogyása, s ennek folytán a száraz földnek nagyobodása, az egyenlítő átmérőjének viszonya a sarkéhoz, és a föld horpadt alakja a sarkon, a delejtű nagy elhajlásai magaslatok meghatározása, különféle folyók esése, az ár és apály váltakozása; mikor pedig január 19-én világosodni kezdett és öt napig teljesen világos volt, ez idő alatt 70 csillag megfigyeléséből a polus emelkedésének meghatározásán fáradoztak, és a sugártörés erejét vizsgálták a 70. szélességi fok alatt.

¹ Quia vero prandium nostrum uti et coena de ordinario quatuor ferculis constant, accidit interdum, ut secundum esset perdix aine Rippen, tertium aine Rippen, quartum aine Rippen. Sajn. J. lev.

² Solitudinem nostram, moderationem, sobrietatem et praesertim ipsorum etiam oculorum a sequiori sexu abstinentiam magnopere et nunquam satis mirabantur. U. o.

Ránk nézve azonban legfontosabb különösen Hellnek azon fáradozása, melyet az ott lakó finn és lapp népek történetének, vallásának, foglalkozásának, de legkivált nyelvének tanulmányozására fordított. Itt kezdődnek a Demonstratio forrásai. A lapp nyelvnek megfigyelése, habár inkább csak hallás után, némi homályos sejtelmet keltett Hellben, és úgy érezte a tudós matematikus, mintha a lapp szavak összecseengenének lelkében a magyar szavakkal. Ő mint művelt ember tájékozva volt a külföldi tudósok azon észrevételeiről, melyeket azok a magyar nyelv rokonságára vonatkozólag tettek.¹ S már elindulásukkor azért vetette szemeit a magyarul jól tudó Sajnovicsra, hogy ez csillagászati, de nyelvtudományi megfigyeléseiben is segédkezni fog neki. A mi valóban sikerült is. Sajnovicsra oly hatással volt Hell meggyőződése a magyar és lapp nyelv hasonlóságát illetőleg, hogy még Vardöben készséggel engedett a felszólításnak, hogy e nyelvrokonságról egy teljesen kidolgozott munkában győzi meg a dán királyt és a tudós világot.² Vardöben ugyan nem foghatott még könyvének megírásához, mert oly nehézségek állottak útjában, melyeket csak visszautazásukkor sikerült leküzdenie. Így semmi segédeszköze nem volt a Leem-féle grammatikán és szógyűjteményen kívül, melyeket Storm tanácsostól kapott, mikor Kristianián átmentek! ezek meg dán nyelven lévén szerkesztve, melyhez Sajnovics nem értett, rá nézve hasznavehetetleneknek látszottak. Azonkívül a szógyűjteményben a lapp szavak csupa magánhangzókkal, és bűvészkileg össze-visszahányt mássalhangzókkal voltak leírva, a mint t. i. a dán olvasás követelte, s így olvasásuk módját sehogysem tudta eltalálni. Könyvének kidolgozásával tehát egy kissé várnia kellett. Azonban addig is népismeit tanulmányokat tett a lappok közt, melyeket aztán meg is irt levelében. Így előadja, hogy a lappok tulajdonképen hegyeken és erdőkben élő ember-

¹ Ismerte Scheffert, Büschinget. Demonstratio 22. lap.

² I. lev.

csoportok, kik nyaranta sátrak alatt laknak, télen pedig földbe ásott kunyhókba húzódnak. Gazdaságuk iramszarvasokból áll, és pedig minél többje van valakinek, annál gazdagabbnak tartják. A mint ezen barmok a mohot lelegelték, összeszedi czók-mókját az egész lapp-család, és másik hegyre vonul. Eledelőket, ugymint: tejet, vaját, sajtot, húst az iramszarvas szolgáltatja, s ugyancsak annál bőréből készítenek maguknak ruházatot; ruhájuk azonban nem valami sokat mutat, mert csak felnőtt iramszarvas bőréből készítik. De ime! kitör már Sajnovicsból ethnographiai előadásánál is a rokonság érzése, mert a lapp ruhadarabokat összehasonlítja a magyar öltözékekkel: bocskorban, csizmában, gatyában és kalpagban járnak a lappok!¹ Hajukat nem nyirják. A nők ugyanolyan ruházatban járnak mint a férfiak; azonban sorukon már szánakozik Sajnovics, mert azt mondja, hogy az előkelők leányai ritkán mennek férjhez, mint általában Norvégiában, s így igen szánandó helyzetben telik el életök. — Legjobban tetszik neki a lappok utazó-eszköze. Ez kis csolnakhoz hasonlít, mely elé egy iramszarvast fognak; ennek agancsaihoz kötelet erősítenek, hogy kormányozhassák, magukat pedig belekötözik a kocsiba, mint egy bölcsőbe, s úgy vágatnak hegyen-völgyön keresztül. De az is megtörténik, hogy kőben, vagy fatörzsben felborul a csolnak s a bennülők jól megfrissülnek a hóban; s kedélyesen megjegyzi Sajnovics, hogy egyszer vele és Hellel is megtörtént, hogy nem lévén lekötözve, kecsesen (graciosissime) kifordultak a csolnakból.

Ez alatt telt az idő, s közeledett Venus megfigyelésének napja. Ezen észlelésről Sajnovics második levelében szól. 1769. május 27-től junius 3-ig nem látták a napot, Venusnak pedig jun. 3-án kellett a nap tányérja alatt átmennie; azonban a szokatlanul sűrű fellegek, melyek e napon fődtek az eget, a szerencsés eredmény minden reményétől

¹ Pars portat perones, diceres *bocskor*; pars cothurnos, diceres *csizma*. Perizomata, seu *gatyas* habent singuli, et supra has caligas pedibus adstrictas uti *caligae ungaricae* sunt Pileus rude *kalpag* refert. U. o.

már-már megfosztották a szegény csillagászokat. Midőn mégis egy lágy déli szél elűzte a fellegeket, s így a nagy és fáradságos vállalatnak főcélját tényleg megvalósíthatták; jun. 3-án ugyanis teljesen látták a mint Venus elhagyta a nap tányérját. — Az öröm, melyet a két csillagász érzett leirhatatlan volt. Sajnovics hálát ad az Istennek azért a tiszteletért, mely innét rendjére fog háromolni s elérzékenyülve könnyes szemekkel zárja be levelét.¹

Dolgukat végezvén jun. 27-én megindultak Vardö szigetéről. Utjuk célja most Kopenhága volt, mert Hell észleleteink eredményét mind a dán királynak, mind a dán tudós társaságnak előadni szándékozott.² Azonban hajójuk a kedvezőtlen szél által Finnmarchia határára Mauersund kikötőjébe dobatott, hol kedvező szelet várván huzamosabban időztek. Meglátogatták itt a kereskedőt, kinél Daass nevű missionariussal találkoztak, ki Karjalából származó s a szomszéd tengeren halászatból élő kis nép lelkésze volt. A mint megtudta Hell, hogy a pap lapp nyelvű, kérdezgetni kezdte a lappok szokásai, nyelve felől, mikor véletlenül egy karjalai lapp lépett a szobába, kivel a missionarius Hell kívánságára a lapp Miatyánkot elmondatta. A karjalai beszéde, a szavak, melyek nekik már-már magyaroknak hangzottak, sőt melyekből egyeseket már értettek is, Hell gyanuját a magyar és lapp nyelvek rokonságát illetőleg teljesen megerősítették. S a mennyiben ő Venus megfigyelésének kidolgozásával nagyoi el volt foglalva, Sajnovicsot mind erősebben kezdte sarkalni, hogy e két nyelv tüzetes vizsgálatát és

¹ Quis dilectae matri nostrae societati honor inde decedat, hoc praesertim calamitoso tempore, vos ipsi videtis! Proh! quam amaris insultationibus vexata et proscissa fuisset item a malevolis, si tanta expeditio a tali regere viro de societate nostra tam invidiose oblato, non fuisset assecuta primarium finem! Haec dum animo reputo, prae gaudio mihi lacrimae fluunt. II. lev.

² Megfigyelésének eredményét Hell természetesen közzé is tette, azonban az nem egyezett meg pontosan a föld más tájain tett észleletekkel, mi miatt tudományos vitába is bocsátkozott Lalanddal, a híres francia csillagászszal.

hasonlóságának megállapítását kezdje meg. Sajnovics a munkára rá is állott, és az előkészületeket megkezdte.¹

Könyvének ismertetését, megírásának pontosabb történetét annak értékével és hatásával együtt czélszerűbbnek tartom később venni vizsgálat alá.

Mauersundból egyenesen Kopenhágába mentek, hol hét hónapot töltöttek. Ezen idő alatt Hell a cs. k. tudós társaságban nemcsak vardői megfigyelését adta elő, hanem felolvasott több más tudományos dolgozatot is. Sajnovics pedig lankadatlan buzgalommal, sőt lelkesedve dolgozott könyvén, melyet itt tartózkodása alatt szerencsésen befejezett, s a dán tudós társaság előtt fel is olvasott. Könyvének teljes czime: Joannis Sajnovics S. J. ungari Tordasiensis e comitatu Alba-Regalensi regiae scientiarum societatis Hafniensis. et Nidrosiensis socii Demonstratio idioma ungarorum et lapponum idem esse. Regiae scientiarum societati danicae praelecta et typis excusa Hafniae. Anno MDCCLXX. recusa. Tyrnaviae, typis collegii academici societatis Jesu. — Tehát e munkából két kiadás jelent meg; az első 1770. január havában Kopenhágában, s a második ugyanezen évben Nagyszombatban.² E két kiadás közt van némi eltérés, a mely azonban nem éppen lényeges. Így a II. kiadás meg van toldva a Halotti Beszéddel, melyet Pray szivességéből először itt közöl Sajnovics (II. kiad. 3. lap.); továbbá a *gy*, *ly*, *ny*, *ty* hangok kiejtésének magyarázata franczia, olasz, oláh és angol nyelvek segítségével hiányzik az I. kiadásból (II. kiad. 31. lap); a II. kiadás bővebb a Leem-féle szótár-átírás történetével, melyet Sajnovics Porsanger segítségével végzett (II. kiad. 33. lap); hiányzik az I. kiadásból Hell sinai hasonlítása (II. kiad. 46. lap), továbbá azon lapp szavak jegyzéke, melyek más-más hangot fejeznek ki (II. kiad. 80. lap); hiány-

¹ Ezek után talán fölösleges is mondanunk, hogy Sajnovics a lapp nyelv finnmarki dialektusával foglalkozott.

² A Demonstratio második kiadásának évét illetőleg többféle véleménynel találkozunk: Katona (Hist. critic.), Stoeger 1772-öt emlitenek, mások 1771-et, s csak kevesen 1770-et, holott a czímből ez utóbbi évszám helyessége világosan kiolvasható.

zik az a részlet is, mely a lapp szóképzés bőségét illusztrálja egy gyökérből (II. kiad. 107. lap), és végre nincs meg a II. kiadásban Hellnek a magyarok és hazájára, Carjeliára vonatkozó okoskodása (II. kiad. 119. laptól).

Sajnovics e munkásságának az volt eredménye, hogy a kopenhágai és nidosiai tudós társaság őt még a Demonstratio megjelenése előtt tagjává választotta, s a Demonstratio I. kiadásán is már mint a társulat tagja írja nevét.

A két hónap elteltével folytatták utjokat haza felé, és Hamburgon, Göttingán, Augsburgon és Münchenen keresztül 1770. augusztus 12-én, több mint 27 havi távollét után Bécsbe érkeztek.

Sajnovicsnak megérkezése után első dolga volt szeretett öcscsét Mátyást meglátogatni Tordason, kinél kipihente az ut fáradalmait, s vendégszerető kastélyában több napon át tartózkodott. Ezen időzését adja okul, hogy a Demonstratio II. kiadása később jelent meg, mint az érdeklődők várták. (Dem. 4. lap.)

Sajnovics hazatérésekor már 36 éves elmúlt, s ekkor tette le szerzetében a szokásos négy fogadalmat. Az egyetemen bölcsészeti-tudori oklevelet nyert, és a hittudományok borostyán-koszorusává avattatott.¹ Elfoglalta újból socius praefectusi állását Weisz mellett Nagyszombatban, s az 1771, 1772 és 1773-ik éveket itt töltötte. Ezen évben történt a jezsuita rend eltöröltetése, s ugyancsak a nagyszombati egyetem is Budára tétetett. Sajnovics ekkor mint magán-ember lépett az életbe, és soha más rendbe, sem egyházmegyébe nem vétette fel magát. Stoeger azt állítja, hogy 1773-ban a budai egyetemen mennyiségtan-tanár, és a csillagvizsgálóban segéd (socius) volt; ennek azonban én semmi nyomára sem akadtam. Fehér (Historia Academiae) 1773-ban említi utoljára, mint socius praefectust a csil-

* Hibázik Szinnyei, ki hittudornak is állítja (Szinnyei József, Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete, 660. lap.); Stoeger határozottan baccalaureusnak mondja, s maga Sajnovics is csak philosophiae doctornak írja magát.

lagvizsgálónál, azontúl nem szól róla, holott a matheseos professorokat mindig felsorolja. A valószínűség az, hogy Sajnovics rendjének eltöröltetése után magánember maradván a budai egyetemi csillagvizsgálónál vitt valami hivatalt, de aligha elsőrangút! ezért nem tartja szükségesnek felemlíteni Fehér. S valóban második munkáján, mely 1778-ban jelent meg, mint *astronomi adiunctus* szerepel. Lehet, hogy 1773. évtől folytonosan adiunctus volt.

E második munkája szintén latin nyelven jelent meg s 1778-ban Budán nyomtatott; czime: *Idea astronomiae, honoribus regiae universitatis Budensis dicata a Joanne Sajnovics . . . astronomi regii universitatis Budensis p. t. adjuncto.* — Jeligéje: *Ignoti nulla cupido. Cicero.*

A könyvecske 86 lapból áll, melyben a csillagászat legelemibb része, úgy szólván ábécéje foglaltatik. A könyv célja, mint maga is előadja a bevezetésben, a járatlanokat az égről tájékoztatni és csillagászat fogalmával némileg megismertetni.¹

Felosztja könyvét három részre; *In astronomiam observatorium, In astronomiam calculatorium, In astronomiam physicam.* Ezen részeket ismét alrészekre bontja; így

Az I. rész feloszlik: *De speculis astronomicis*, mely a csillagvizsgálók nevét, rendeltetését magyarázza, és a főbbeket (köztük a nagyszombatit és budait történetükkel együtt) felsorolja. *De instrumentis astronomicis*; e rész a csillagászati eszközöket, a linea meridianat, camera obscurat magyarázza, mely utóbbinak segélyével — mint kifejezi — az égi tűneményeket, kivált a napfogyatkozást szokták megfigyelni. *De observationibus astronomicis*; itt az álló, bolygó

¹ Quarent non pauci: quidnam moles illa sibi velit tectis omnibus eminentior? quos in usus educta? quibus instrumentis et machinis provisa? quanto denique boni publici incremento collocata habeatur? Horum quaesitis ut, parte saltem aliqua, satisfacerem, praesentem dissertationem scribere institui; ex qua generalem quampiam rerum astronomicarum ideam efformare sibi poterit quisque, donec particulariter singula pertractare fuerit concessum. — *Idea astronomiae bevezetése.*

csillagokról, üstökösökről, a nap-, hold-, sőt csillagfogyatkozásokról beszél (*occultatio stellarum*: ha a hold eltakarja); megemlíti itt Venus átmenetét is a nap előtt.

A II. rész feloszlik: *De catalogis stellarum*; szól az ismert csillagokról, constellatiojukról, ascensiojukról, declinatiojukról, fényükről. *De tabulis planetarum*; a bujdosók tropikus periodusát adja elő év, nap, óra, első- és másod-perczre Halley, Wargentin, Cassinus szerint. *De usu ephemeridum*; elmondja, hogy megjelennek Londonban, Párizsban, Milanóban, Bonnban, Berlinben, Bécsben csillagászati naptárak, melyek közönségesen naplóknak (*ephemerides*) neveztetnek, s előnyük, hogy a bekövetkező tűnemények bennök jelezve vannak, s így megfigyelhetők.

A III. rész feloszlik: *De systemate physico astrorum*; szól a csillagok fekvéséről az égen, s hogy megvan a szilárdságuk (*soliditas*), de anyaguk minősége (*qualitas*) és sűrűsége (*densitas*) meg nem határozható, feljegyzi a főbb csillagok távolságát a naptól német mérföldekben, s a napnak, Saturnusnak, Jupiternek s még néhánynak tömörségét köbméterekben. *De influxu physico astrorum*; a csillagok fényéről, melegségéről, nehézkedésükről, vonzásuk törvényéről (*lex universalis gravitatis*; *vis attractrix*) szól. *De influxu morali astrorum*; a csillagjóslást (*astrologia*) említi, s az égi tűnemények babonás magyarázatát elítéli.¹

E három részhez mintegy toldalékkul hozzáad még egy negyediket, melyben a csillagászat hasznáról: *De utilitate astronomiae* értekezik. E részt ismét három alrészre osztja. *De utilitate astronomiae in chronologia*; szól az idő-felosztásról, s azt állítja, hogy az időt a természet vezetése mellett a csillagok futása méri ki nekünk. *De utilitate astronomiae in geographia*; a föld nagyságának, alakjának, stb.

¹ Errant etiam illi, qui rubedinem coeli nocturnam, aut trabes illas ardentes protensas scopas, discurrentes in coelo ignes, pugnantes acies, et sexcenta, quae nobis interdum vesperi, circa horizontem septentrionalem apparent, pestem, bellum, aut famem aliasquam calamitates praesagire arbitrantur. Idea astr. 63. lap.

meghatározását ismerteti a csillagászat által. *De utilitate astronomiae in nautica*; kifejti, hogy a hajós mennyire tájékozhatja magát a nap és csillagok után a sik tengeren. — Végre mintegy záradékul szól: *De utilitate astronomiae in agnitione Dei*, mely részben vallásos lelke az összes csillagászati tudományokból azt a végeredményt hozza le: hogy az ég és föld az Isten dicsőségét hirdeti!

E munka, mint vázlatából látható, nem önálló tudományos dolgozat, hanem csak rövid összefoglalása a csillagászat ismert principiumainak. Kezdő csillagászok számára iratott, azonban úgy, hogy a művelt közönség is forgathassa, és ismereteket szerezhessen magának belőle.

Szándékozott ő írni egy részletes astronomiát is, mint kifejezi az *Idea astronomiae* bevezetésében;¹ de ezen céljának megvalósításában már alkalmasint a halál gátolta meg.

Hogy mikor halhatott meg, nem tudjuk.

Életének folyása éppen nem volt zavaros; a jezsuita rend szabályainak körében mozgott buzgó odaadással egész a rend feloszlásaig; nincs semmi nyoma, hogy valaha visszavágyott volna abba a világba, melyben oly dús vagyonról és szerencsés jövőről mondott le; ellenkezőleg, mint levelei mutatják, hü fia volt szerzetének, melynek dicsősége és szenvedései egyaránt érintették az ő lelkét is, s azok a támadások, melyek a rend eltörlését megelőzték, érzékeny szívét mélyen szomorították. S hogy szelid lelke vallásos érzését megtartotta a magánéletben is, mutatja második művének utolsó fejezete, melyben hatyúdalként magasztalja az Isten mindenhatóságát.

Művei azt mutatják, hogy eltekintve szaktudományában való jártasságától is, S. határozott tehetség volt fegyelmezett szellemmel, kitartó munka-kedvvel és lelkesedéssel; s mind amellettsé vidám, leveleiben is tréfálkozó, jóltevői iránt igen hálás, kedves rendtárs és türelmes jezsuita.

Igen helyesen jegyzi meg Munkácsy, hogy általában a tudományok történetében sohasem fűzhető valamely na-

¹ Is quidem labor (particulariter singula pertractare) alterius erit temporis, et praesentis opusculi successiva quaedam continuatio. *Idea astr.* 63. l.

gyobb mozgalom eredete pusztán egyes személyhez, vagy eseményhez.¹ Az előszóban mondtam, hogy a Demonstratio minden előiskola nélkül jelent meg, a mennyiben nálunk e kérdéssel oly irányban mint Sajnovics, még nem foglalkozott senki. De a tudomány e tere nem állott oly parlagon a külföldön; sőt mondhatjuk, a Demonstratio megírásában tetemes részök van a külföldi tudósoknak, mert ezek közül néhánynak a magyar-lapp nyelvrokonságot tárgyaló művét Hell ismervén, ezen tudattal kezdte meg Sajnovicscsal a kutatást, és maga is azért fordult e kérdés felé kíváncsian és kutatólag, hogy a külföldi tudósok állítása felől magának biztosságot szerezzen. — Hogy kik voltak azok, a kik Sajnovics előtt már foglalkoztak e kérdéssel, és minő eredményt értek el, fölöslegesnek tartom itt fejtegetni; hisz irodalmunkban erről már többen értekeztek és pontosan beszámoltak.² A ki a Demonstratiót figyelemmel forgatja, azt is látni fogja, hogy Sajnovics azoktól, a kik előtte irtak e tárgyról, édes-keveset vett át, már csak azon oknál fogva is, mert ezen írók nem igen voltak keze ügyében; azok az esetek pedig, melyekben Sajnovics előzőivel mégis megegyez, inkább véletlen összetalálkozásnak, mint kölcsönvételnak tudhatók be. Bármit hoz fel Sajnovics másoktól, pontosan jelzi, hogy honnét vette, s idéző-jel közt adja. Most tehát, hogy a Demonstratio taglalásába akarunk belefogni, teljesen fölöslegesnek tartom annak forrásairól értekezni, mert a forrás, mint látni fogjuk a munka történetéből, maga Sajnovics volt; hanem egyenesen az események és körülmények leírását és az eljárás ismertetését adom, melyek közt a Demonstratio létre jött.

Tudjuk már, hogy a Demonstratio megírásában köz-

¹ Igen jó hasznát vettem Munkácsy Bernát értekezésének: Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. Nyelvőr, 1882. évf.

² Bátran utalhatom az olvasót Munkácsy fentebbi dolgozatára (lásd I. jegyzet), melyben a Demonstratio előtti írókat jól jellemzi és kellőleg méltatva sorolja fel — Érdekes és tanulságos még Erdélyi Károly értekezése: Vázlatok a magyar nyelvészet köréből, (A nagy-kanizsai főgymn. értesítője. 1885.) melyben az összes magyar rokonsági és nyelvrokonsági mozgalmak fel vannak tüntetve.

vetve nagy érdeme van Hellnek, ki a lapp nyelvrokonságról még itthon létekor tájékozva volt idegen írók munkáiból, sőt — maga nem tudván jól magyarul — azért vitte éppen Sajnovicsot magával, hogy mint jó magyar személyes tapasztalatból győződjék meg a dolog mibenlétéről. Sajnovics valóban meg volt lepette, mikor a lappok beszédét meghallotta, s már Vardö szigetén gyűjtögette az adatokat, melyek a két nyelv rokonságára vonatkoztak; a mint pedig visszautaztak s a mauersundi kereskedésben találkozott Daass missionariussal, és beszélt a karjalai lappal, határozottan hozzáfogott könyve megírásához, elkezdte a magyar-lapp nyelvhasonlítás munkáját.¹

Először csak Leem lapp nyelvtanába és szógyűjteményébe fogózkodott, mert más segédeszköze nem volt.² Csak-hogy mikor Sajnovics meglátta a grammatika dán nyelven irt szabályait, lehettek azok ő tőle akármilyen szépek és találók, ő azokból egy szót sem értett; ha pedig a szótárt nyitotta föl, csupa magánhangzókból, vagy mássalhangzók zavaros csoportjaiból álló szavak tárultak szemei elé. S lelkesedése már-már lankadni kezdett, mikor segítségül jött a csüggedhetetlen Hell először biztatásaival, majd maga is hozzá látott a dologhoz, s a szavakat dán szótárból értelmezgette, olvasni tanulta: s mikor olyan szót találtak, mely kevés változtatással valamely magyar szóhoz hasonlított, keresték, vajjon annak a lapp szónak értelme is közel áll-e a magyaréhoz. — Azonban ez a módszer rendkívül lassú és terhes volt; azzá tette még inkább az a körülmény is, hogy a szótárban a lapp szó csak dánul volt megmagyarázva, s ők dánul nem tudván, ezt még dán-latin szótárban is ki kellett keresniök, s csak így a latin után tudhatták meg, hogy mit jelent magyarul. Sőt még ez sem volt elég: hozzá járult gyakran még az is, hogy sokszor a dán szót nem találták meg a latin szótárban, vagy a keresgélés alatt anyyira elváltottatták, hogy a magyarban nem ugyanazt jelen-

¹ Demonstratio 22-ik laptól.

² Leem Kanut, dán tudós, Nidrosiában a lappnyelv tanára volt, s mint ilyen adta ki lapp nyelvtanát és szótárát 1748-ban, Kopenhágában.

tette, a mit a lappban. Ekkor új betűváltoztatásokhoz folyamodtak, s a keresgélést elülről kezdték. Nem csoda tehát, ha Sajnovics újból elcsüggedt; e csüggettség azonban azonnal megszűnt, a mint hegyvidéki lappok érkeztek tiz mérföldről. Ezek közül Hell többeket magához hivatott, és olyan szavakat kérdeztetett tőlük, melyek minden népnél közös használatúak, mint: a test részei, az emberi cselekvés, az időjárások szavai, stb. S így már talált oly szavakat, melyek nemcsak magyarosan hangzottak, hanem egyes magyar szavaknak értelemben is hasonmásai voltak. A hasonlóknak talált szavakat feljegyezték, és ezen jegyzéket folytonosan szaporították, a mint más-más lappok vetődtek hozzájuk. Most már oly eredményre jutottak, mely Sajnovicsot is kielégítette; már napról-napra lázasabban dolgozott, s a növekvő szógyűjtemény Hellnek is igen nagy örömet, de mondhatni elégtételt is szerzett. S hogy az se akadályozza további munkájában Sajnovicsot, hogy a dán nyelvet nem tudja, a Leem-féle szótárt latinra kezdte fordítani, a mi Kauriing helybeli pap segítségével és tolmácsolásával néhány hét alatt sikerült is neki. A mennyiben azonban azt is belátta Sajnovics, hogy a nyelvek rokonsága nemcsak, sőt nem is annyira a szavak egyezéséből, mint inkább alaktanából fejthető ki, el kezdte tüzetesen tanulmányozni a Leem-féle grammatikát, mely munkáját Kauriing utbaigazítása és segédkezése nagyban megkönnyítette. S mikor már jegyzetekben a szóhasonlítások össze voltak gyűjtve, s az alaktani formulák megállapítva és összevetve, hozzáfogott az anyagot egységes egészzé önteni: „quaenam autem invenerim convenientiam idiomatis ungarorum et lapponum evidenter probantia, inferius referam.” (Dem. 25. lap.) Hogy mi volt az eredménye Sajnovics e fáradozásának, legvilágosabban feltünteti a Demonstratio tartalma.

II.

A Demonstratio tartalma.

Szerzőnk könyvének elején művét Thott grófnak, Dánia kancellárjának, a dán tudós társaság elnökének ajánlja, mint

a kinek részéről valahányszor hozzá segélyért fordultak, vagy életrevaló tervet terjesztettek eléje, mindenkor a legnagyobb figyelemben és jóakarásban részesültek.

Ez után a dán tudós társasághoz tart allocutiot, melyben kifejti, hogy daczára hogy ő matematikus, magyar születésénél fogva legilletékesebb a magyar-lapp nyelvrokonság bebizonyítására, melyet más nemzetek tudósai megkísérlettek ugyan már többször, de egynek sem sikerült. Ilyen két nemes nyelvvel való foglalkozás ugyis nagyon méltó a fáradságra, sőt a többi rokon nyelvek is megérdemelnék azt; de hogy ő csak a lappra szorítkozik, s még a karjalai dialektust sem öleli fel, mely pedig Hell szerint talán még a lappnál is közelebb állna a magyarhoz, csak azért teszi, nehogy értekezése nagy halommá nője ki magát. Különben is ha azt kimutatja, hogy a távol eső lappok nyelve azonos a magyarral, a többi közelebbi rokoni nyelvek egyezése magától érthető lesz.

Erre felosztja könyvét 12. fejezetre: I. A magyarok és lappok nyelve azonos lehet a nélkül, hogy egymást megértenék. II. A két nyelv azonosságát e népek könyveiből nem szükséges nyomozni. III. Az azonosság bizonyítéka a nyelvek hangjainak egyforma kiejtése. IV. A Leem-féle lapp írás összehasonlítva a magyarral. V. A Leem-féle írásnak átváltoztatása s a magyar helyesírás. VI. A dialektusról általában. VII. A tenger- és hegyvidéki lapp dialektusok eltéréséről. VIII. A magyar-lapp nyelv-azonosság kitűnik a két nyelv közös szavaiból. IX. A két nyelv egységét bizonyítják a szavak ragozása, melléknevek fokozása, a kicsinyítő képzők és számnevek. X. A bizonyításhoz járulnak a névmások, ragok és előjárók. XI. Bizonyítanak még az igék hajlítása és a segédigék. XII. Megerősítik a vitatást egyes tekintélyek, kik szintén ugyanezen nézetten vannak.

1. A magyarok és lappok nyelve azonos lehet anélkül, hogy egymást megértenék.

Különböző népek nyelvének egyezésére legnagyobb bizonyíték, — mondja a szerző — ha egyik a másikat meg-

érti; de a kik ezt a magyar és lapp nyelvekre nézve is kívánják, lehetetlenséget óhajtanak, mert az esetben el kell fogadniok a következő feltevések egyikét: 1. a magyar és lapp nép eredeti nyelvöket elválásuk óta, tehát 13 századon át minden nagyobb változástól és dialektussá fejlődéstől megőrizték; vagy 2. ha változáson mentek keresztül, ugyanaz volt a változás a magyaroknál, a mi a lappoknál; bármelyik nyelv ment változáson keresztül, világos, hogy nem érti meg a két nép egymást, még kevésbbé pedig akkor, ha mindkét nyelv másféleképen változott meg. Az első állítást, hogy mindkét nyelv ugyanaz ma is, a mi 13. évszázad előtt volt, a nyelvek történetének ismerője el nem fogadhatja; a betűk felcserélése, elhagyása, egyesek elavulása, ujak képzése, a rövidség, választékosság után való törekvés a nyelveknek egészen más formát ad. Régi könyveit nem érti meg a német; az ő norman nyelven írt törvényeket az új norman nyelvre le kellett fordítani, hogy érthetők legyenek. Ha már élő, virágzó nyelvek ily változáson mennek át, mennyivel többet módosulhatott a lapp nyelv, melynek régibb alakjait sem írás, sem nyomtatás nem tartotta emlékezetben, s mely csak mintegy hagyományképen, szájról-szájra jutva ért keresztül 13 századon. Mikor tehát a nyelvek annyira változnak, az volna csoda, ha a lapp és magyar ma kölcsönösen megértenék egymást. Hogy a magyar nyelv mennyit változott, bizonyítja a Halotti Beszéddel, melyet Faludi átírásában közöl, s mely általában érthető ma is, de melynek néhány szavát (feleym, eleve, isemüküt, heon, feze) már csak egyeztetés által lehet a mai nyelvben felismerni. De abból, ha esetleg valaki a régi magyar beszédet meg nem érti, következik-e, hogy a régi és mai magyar nyelv idegenek egymáshoz viszonyítva? A német, holland, angol, dán nem értik meg egymás beszédét, pedig tudjuk, hogy mindenik germán nyelv. A latin nyelvet tudhatjuk, de azért a spanyolt, francziát, olaszt, melyek pedig szintén nem idegenek a latinhoz képest, nem fogjuk megérteni. Még közelebbi példa az, hogy a tengermenti lapp nem érti meg a hegyi és erdei lappot, a finnmarki lapp a svéd-lappot, és

Svédország különböző tartományainak lakói sem értik meg egymás nyelvét. De mindebből következik-e, hogy pl. a tengermenti lappnak más nyelve van, mint a hegyinek, vagy az erdeinek? Hogy a dialektusok valóban egy nyelvet képeznek, a hegyi és tengermenti lappokat illetőleg hivatkozik Leemre, a lappokat illetőleg Högströmre, a finneket illetőleg Schefferre, kik munkáikban ugyanazt állítják.

II. A két nyelv azonosságát e népek könyveiből nem szükséges nyomozni.

Némely kritikusok, mondja Sajnovics, azt is eljárásnak tartják két nyelv egyezésének vagy különbségének bizonyítására, ha a nyelvek írásbeli termékeit összehasonlítják. Ezen eljárás azonban három szempontból kiváló óvatosságot igényel. 1. Az értelemnek mindkét nyelvben ugyanazon szavakkal kell kifejezve lennie, és pedig lapp könyvben csak puszta lapp, magyar könyvben csak puszta magyar szók fordulhatnak elő, s nem szabad más nyelvből vett szavakat használni, a mi pedig a lapp hittérítőknél igen gyakran megtörténik. Sőt nemcsak a szavaknak, hanem a kifejezéseknek is azonosoknak kell lenniök, a mi pedig szintén ritka dolog, mint kimutatja a grönlandi és latin Miatyánk közlésével. 2. A két könyvnek ugyanazon dialektust kell elárulnia, a mi szintén igen ritka, mert egyes gyakrabban előforduló szavak pl. az imádságban gyakran máshová kerülnek, betűik megváltoznak, elenyésznek. 3. A könyveknek ugyanazon helyesírást kell mutatniok, mert különben igen nehéz a szavakra rá ismerni; s erre felhossa «atyám csordája meggyen» mondatot Leem-féle lapp kiírással: «azhiam zhioor-daiaa megien», melyre bizony magyar ember alig ismerne rá. — Nehéz volna tiszta lappságú könyvet találni, mert azok a hittérítők szavai, tájnyelvek ferdeségei és kuszált írásmódjuk által a magyartól nagyon is elütő külsőt mutatnak.

III. Az azonosság bizonyítéka a nyelvek hangjainak egyforma kiejtése.

A lappok írásmódja bármily különösnek tűnt is fel Sajnovics előtt, midőn beszélgetéseket hallgatta, ugy tet-

szett neki, hogy hazájában van, (dum ipsos sermocinantes audirem, in patria, inter ungaros me versari crederem). Az *s*, *gy*, *ly*, *ny*, *ty* hangok, melyeknek kiejtése más nemzeteknek nagy nehézségeket szokott okozni, neki egészen otthonosan hangzottak; s ő maga is oly könnyen ejtette ki azokat, hogy a lappok azt hitték és hiesztelték, hogy Sajnovics tud lapp nyelven, s szükség esetén képes volna velök beszélni is. — Itt előadja mauersundi időzésüket és foglalkozásukat.

IV. és V. A Leem-féle lapp írás összehasonlítva a magyarral és átváltoztatva a magyarra.

Leem lapp helyesírása a bizarral határos. Van 46 magánhangzója és 17 mássalhangzója; a magánhangzók közül egyszerű öt: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, a többi ikerhangzó; ezek közül ime néhány hangzatosabb: *ia*, *iaa*, *iae*, *iai*, *iau*, *ieu*, *ioe*, *iui*, *oaa*, *oai*, *uaa*, *uou*, stb. Pl. egy pár magyar szó ilyen betűlabrinththal kiírva: *vaj*=*vuoigi*, *szarv*=*zhioaarve*, *nyalom*=*niaalom*, *főzője*=*vuosshiuoie*. — Thottnak ajánlotta Hell, hogy ezen írásmód egyszerűsítették, a mi ugy történhetik ha egy lappul jól tudó ember segédkeznék Sajnovicsnak. Thott rögtön. irt Gunner nidrosiasi püspöknek, ki *Porsanger András* több nyelvben jártas papot küldte segítségül. — Az átirást Leem szótárán kezdték, melynek Porsanger minden szavát tollba mondta Sajnovicsnak, ki azután a szavakat hallás szerint magyar helyesírással feljegyezte. Így jött létre a következő egyszerűsítés: lapp *aa*, magyar *a*, *a*=*á*, *o*=*a*, *ae*=*e*, *i*=*e*, *oaa*=*ó*, *uo*=*ü*, *ni*=*ny*, *gi*=*gy*, *gn*=*ny*, *zhi*=*ty*, *s*=*sz*, *sh*=*s*, *zhi*=*cs*, *dzhi*=*zs*, *z*=*cz*, — *s*, — *ss*, *sk*=*z*. — Ezen helyesírás szerint átdolgozták a szótárt, sőt a hol lehetett, Molnár Albert szótárából a rokonhangzású magyar szokat is oda irták. A végzett munka Thott grófnak annyira megtetszett, hogy megígérte, miszerint tüstént nyomtatás alá adja, s küld belőle Magyarországra is.

VI. A dialektusokról általában.

Ganander, Högström és Fielströmre támaszkodva elmondja, hogy különbözteti meg egymástól a dialektusokat; Fielström szerint a dialektusok eltérése némely hangzók változásában, néhány szó eltérő jelentményében, egyes esetragok és képzők változásában áll. A magyar nyelvet illetőleg azt mondja, hogy szoros értelemben vett dialektusai nincsenek, mert a dunáninneniek, dunántúliak és székelyek is megértik egymást.

Ezután felemlíti Hellnek egy levelét, melyet hozzáírt, s melyben a magyar nyelvet a *sinaival* is rokonnak találja. Azt véli ugyanis Hell, hogy a sinaiak minden ázsiai népnek, tehát a magyaroknak és lappoknak is ősei. Állítását erősíti öt érvel: 1. a sinai kiejtés ugyanaz mint a magyar, 2. a magyar szógyököknek ép úgy egytagúak, akár a sinaiak, 3. az összetétel egytagu szavakból képeztetik mindnyelvben, 4. mindenki tudja, hogy a Deguinesius által mondott Hunnia Sinának szomszédja volt, végre 5. a tatár nyelv rokon a sinaival, rokon a törökkel, a török rokon a magyarokkal: tehát a magyar nyelv rokon a sinaival. Hanem ez még nem kielégítő bizonyíték Hellnek; folytatja érvelését és kiindul a lappok nevéből, kik magukat *same*, *sabme*, vagy *samelets*-nek hívják, és azt mondja, hogy a sinai faltól északra a jeges tengerig elterülő sivatag sinai nyelven *loþ*, tatár nyelven *same*-nak neveztetik: világos tehát, hogy a lappok valamikor itt lakozának s innét nevezik magukat *samelets*-nak. Már pedig ha ott laktak, okvetlenül egy és ugyanazon nép voltak a sinaiakkal! De még ez sem minden: Kircher missionárius utleírásából kivesz néhány sinai szót, melyeket összehasonlít egyes magyar szavakkal; ilyenek: sinai *je*= magyar *éj*, *syn*=*sziv*, *ge*=*ég*, *tu*=*út*, *tam*=*kelet*, (*tám*=*adat*), *ham*=*hajó* stb. S nem is kell hiedelme szerint nagyobb furfang, hogy a sinai szavak magyarokká legyenek, többnyire elég őket megfordítani.¹ — Sajnovics Hellnek

¹ Observo voces Sinensium nonnullas, si cancrino modo, seu retrograde legantur, cum Ungaricis prorsus convenire. Dem. 49. lap.

ezen nézetét és okoskodását természetesen elfogadja, s miután meg is nyugodott benne, tovább folytatja értekezését.

VII. A tenger és hegyvidéki lapp dialektusok eltéréséről.

Ő is tapasztalta, de Leem is kifejti, hogy a lapp dialektusok közt legkevesebb az eltérés a hegyi lakók között. Közli ezután a Leem grammatikájából kölcsönzött összehasonlító táblázatot, mely az egyes mássalhangzóknak dialektusok szerinti váltakozását mutatja. Ennek ő — mint mondja — a magyar-lapp szóhasonlításoknál vette hasznát, mert volt magyar szó, mely a hegyi lapp-pal nem egyezett meg, de a tengermenti teljesen egybe vágott.

VIII. A magyar-lapp nyelvazonosság kitűnik a két nyelv közös szavaiból.

Mielőtt az összehasonlító szójegyzéket közölné, néhány megjegyzést bocsát előre: a szókincs csak azon lapp szavakból van merítve, melyek Leem szótárában, s azon magyar szavakból, melyek Molnár Albert szótárában előfordulnak; nehogy valaki azt higgye, hogy nagyobb szó-lajstrom kedvéért hamisított lapp vagy magyar szókat közöl. Továbbá csak a népek tulajdon szavait vette tekintetbe s a kölcsön szavakat, milyenek az Istenre, vallásra vonatkozók kizárta a jegyzékből; ugy szintén mellőzte a kulturális szavakat is, milyenek az állami élet, hadügy, gazdaság, földmivelés körébe tartozók, valamint a termények, szárnyasok, butorok, stb. nevei. A betük felcserélésénél, pótlásánál a legnagyobb óvatossággal járt el, s csak ritkán folyamodott e segédeszközkhöz. Oly szavakat hoz csak fel, melyek mindkét nyelvben vagy teljesen ugyanazt, vagy majd ugyanazt jelentik, mert ha a jelentményekre nem lett volna tekintettel, akár az egész szótárt leirhatta volna. Összetett szavakat nem igen közölhet, mert Leemnél is csak igen kevés van.

Ezután adja az Elenchust, mely 150 lapp és magyar

szó összehasonlításából áll! azonban nemcsak tőszavakat hoz fel, hanem származottakat is, (pl. élem, élet, élő, élés, éltetem: nyelem, nyeletem; nyalom, nyalatom) s így a tőszavak messze járnak a 150-től; ezeken kívül hoz fel többet a rokonságot jelentő szavak közül is, úgy szintén ide csatolja a lapp nyelvnek különféle hangokat kifejező szójegyzékét, melylyel mutatni akarja, hogy e tekintetben a lapp nyelv is épügy bővelkedik, akár a magyar. — Az ugor nyelvészet mai álláspontján elfogadja egybevetéseiből a következő 36-ot: ad: adde-; anya: aedne; áll (maxilla): aalon-dafte; ár (pretium): arvo; árva: oarbes; csillag: shiaelgad; elme: mieel; epe: saeppe; éj: ije: él: aela; fél (dimidium): baelle; fészek: baese; jég: jegn; kéz: giet; közt: gask; lyuk: luokko; mell: mieelg; mony: manne; nyal; niaalo; nyel: niela; nyíl: niuol; nyug-: nogo; sugár: suongiar; szarv: zhioarve; szem: zhialbme; szén: zhiidn; szép: zhieppe; tél: dalve; toll: dolge; tud: duouvda; ük: akko; üres: kuorras; vad: vuodno (=vadászni); vaj: vuoigi; vér: vuor; világ: vielgad.

IX. A két nyelv egységtől bizonyítják a szavak ragozása, mellékevek fokozása, a kicsinyítő képzők és számnevek.

A főneveknél sem a magyarban, sem a lappban nem fordul elő a *nem* jelzése;¹ azonban az már feltűnőbb, hogy a lappban kettős szám is szerepel, holott ez a magyarban hiányzik; azonban megvigasztalja őt Ganander grammatikájának az a megjegyzése, hogy a kettős szám csupán ragozva fordul elő. S arra az eredményre jut, hogy a kettős szám annál jobban háttérbe szorul, minél távolabb esik valamely nép északtól, mint pl. a finnek, észtek és magyarok.

¹ A Nyelvtudományi Közlemények XVI. kötetében Budenz a grammatikai genus különösebb hasznát kétségbe vonja; elvesztették ugyanis jelentőségüket, sokféle alakjuk meg zavaró. De ezen grammatikai genust még az indogermán nyelvek sem fejlesztették ki általánosan; pl. a névmások első és második személyén a nőnem a himnemtől nem különböztethető meg; úgy látszik tehát, hogy e nyelvek sem fektettek a nemek jelölésére valami nagy súlyt.

Ezután közli az esetragokat, és pedig a lapp-pal összehasonlítva az észti, finn, svéd-lapp és magyar ragokat s lehozza, hogy a finnmarki lapp legközelebb áll ezek közt a magyarhoz. — A *mellékneveknél* a középfok épugy képződik a magyarban mint a lappban (magyar — bb, lapp — b képzőkkel); a felső fokot a lappban —*mus* képző alkotja, vagy a név megkettőzése is (boanda boanda = gazdagnál gazdagabb). A melléknevek egyedül állva mindkét nyelvben ragoztatnak, jelzőként szerepelve egyikben sem. — A *kicsinyítő* képző a lappban *tzh*, a tengermellékieknél *sh*, mely a magyar *cs*-vel rokon (pl. köve-cs). — A *számnemek* közlésekor megjegyzi, hogy 10-ig jól egyeznek a számok mindkét nyelvben; de a nagyobb számoknál már eltérés mutatkozik; pl. *húsz* lappul *gouft laage* (=kétszer tíz), minek oka abban keresendő, hogy a lappok tízen fölül nehezen számolnak.

X. A bizonyításhoz járulnak a névmások, ragok és elöljárók.

A névmásoknál a nyelvekben és dialektusokban eltérések vehetők észre, a mi észlelhető a lapp és magyar nyelveket illetőleg is. A *személyes* névmások nem igen egyeznek (lapp: mon, ton, son; mü, tü, sü, = magyar: én, te, ő; mi, ti, ők); a *viSSzahozó* egyezik (lapp: ki, mi, = magyar: ki, mi); a *birtokos* névmás a magyarban a birtokos és birtok számai szerint változik, a lappban mindig ugyanaz (lapp: -am, -ad, -se; -amek, -adek, -asek), minek okát abban keresi, hogy a lappban a birtokos névmások kivesztek, s csak kevés maradt meg, éppen a nélkülözhetetlenek. — A kérést, ohajtást, parancsolást mindkét nyelv egyformán fejezi ki. A határozókat illetőleg pedig szintén egyformán ragokat használnak.

XI. Bizonyítanak még az igék hajlítása és a segédigék.

A ragok a magyarban többfélék s változatosabbak mint a lappban, minek okául Sajnovics szintén az elkopást

veszi. Az idő- és módképzők közül az imperfectum még csak egyeznék (magyar: -ék, -ém; lapp: -im), de az imperativus és infinitivus már nem igen. Összehasonlítja a két nyelv lét-igéjét, perfectumát, futurumát, melyek közül a lét-igék és a futurum megegyeznek, de már a perfectumok nem, mert a magyarban nem összetettek, a lappban pedig *lem* segédigével fejeztetnek ki; mire megjegyzi, hogy lehet, hogy a lappoknak ezen összetett perfectumon kívül van még más, bár ritkán használatos perfectumuk. A mediativ, inchoativ és diminutiv igék mindkét nyelvben megegyeznek, mi a rokonságnak világos bizonyítéka. Ezután néhány lapp szógyökér származékait adja Leem után, hogy e nyelv képzőinek bőségét kimutassa.

XII. Megerősilik a vitatást egyes tekintélyek, kik szintén ugyanezen nézetten vannak.

A Demonstratio ezen utolsó fejezetében kifejezi Sajnovics, hogy állítása a magyar és lapp nyelvek rokonságát illetőleg nem új, mert már ezt mások is hirdették, bárha nem is bizonyították be; s felsorolja ezen tudósok műveit.

Elsőnek mondja a svéd *Rudbeck* Olafot, kinek munkáját Thott gróftól kapta meg. Címe: Specimen usus linguae Gothicae in erudiendis atque illustrandis obscurissimis quibusvis Sacrae Scripturae locis: Addita analogia linguae Gothicae cum Sinica, nec non Finnonicae cum Ungarica. — Mint látható a czimből is, célja volt e könyvnek a héber szentírás homályos helyeit a góth nyelv segélyével megvilágítani. E ferde törekvés: minden nyelvet az ő, nemes zsidóból leszármaztatni, nem az ő büne: koráé. Ugy szintén az is, hogy a gótot a sinaival, mint keleten az emberi nem bölcsője körül élő ő nyelvvel hozza kapcsolatba. — Ezeknél jobban érdekel bennünket a mű utolsó tétele, melyben a finn és a magyar nyelvet hasonlítja össze. Erre Wottonius állítása készíti őt, ki Chamberlain János által 152 nyelven kiadott Miatyánk-ra értekezést írt, melyben így szól: linguam esthica et lettica dialectos esse linguae fennicae,

ungaricam vero toto coelo ab omnibus Europeis differre. Wottonius ezen állítására felháborodva megjegyzi Rudbeck, hogy a szerző (Wott.) nem is hasonlította össze a finnel a magyart, mert különben arra az eredményre kellett volna jutnia, a mire ő jutott, hogy t. i. oly közeli rokonságban állanak egymáshoz, *ut consanguineae merito dici queant.* Bizonyítékul finn-magyar szóegyeztetéseket ad, a magyar szavakat Megiserus és Calepinus szótárából vevén (Dem. 113. lap). S igaz ugyan, hogy Rudbeck finn szavakat hasonlít össze a magyarral, Sajnovics mindazonáltal hivatkozik reá, mert Rudbeck munkájának 83 lapján azt is mondja, hogy *a finn nyelv meg a lapp-pal egyezik.*

Rudbeck után *Ihre Vant* említi Sajnovics, kinek Glossarium Suio-gothicum című művét Luxdorfftól kapta. Ihre a magyar és finn nyelv rokonságát oly határozottnak állítja: hogy a minapi háboru alkalmával — mondja — melyet Németországban viseltünk, finn katonák jutottak Magyarországra, és intra perexiguum tempus cum regionis eius incolis colloquia miscere potuerunt. Közli azután Velin János szóegyeztetését, melyben magyar és finn szavakat hasonlít össze. A magyar szavak Molnár Albert szótárából vannak véve. (Dem. 114. lap.)

Ezután felhossa *Strahlenberg* János Fülöp német munkáját: Descriptio imperii Russici (német czime: Der Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia...), Stockholm, 1730. Strahlenberg svéd tiszt lévén a szerencsétlen pultavai ütközet alkalmával az oroszok elfogták és száműzték Szibériába; itt az északi népek nyelveit tanulmányozta, s észak-keleti, vagy mint akkor nevezték: tatár népek nyelveit hat főcsoportra osztotta: felső magyar és finn (Ober-ungarische und finnische), török, szamojéd, mongol-mandsu, tunguz és a jukagir és szomszéd népeinek csoportjára. Munkájának 32. lapján azt mondja, hogy Europa és Azsia északi és keleti részét hat néposztály lakja, melyek egy névvel tatároknak neveztetnek; ezek: mordvin, cseremis, permi, votják, vogul, osztják, melyek hajdan a finnekkel, lappokkal, észtekkel és magyarokkal egy népet képeztek. S midőn e hat

nép nyelvéből egy összehasonlító táblán (Harmonia linguarum) szavakat hoz egymással párhuzamba, újból figyelmeztet, hogy közéjük sorolandó a magyar és finn nyelv is, és azért e nyelvekből is közöl szavakat.

A Demonstratio megjelenése előtt kapta meg Suhmtól Fischer János Eberhard Quaestiones Metropolitanae című művét, mely Göttingában jelent meg 1770-ben.¹ E munkában Fischer a magyar nyelvet határozottan ugor eredetűnek, az észti, finn, lapp, zürjén, permi, mordvin, cseremiszi, vót és vogul nyelvekkel azonosnak tartja: Subjungit dein tabellam harmonicam vocabulorum his gentibus usitatorum, *eaque ungarica esse* ostendit. (Dem. 119. lap.) Azonban a szóhasonlításokra Sajnovics is megjegyzi, hogy azok Strahlenbergtól vannak kölcsönözve.

A tekintélyek után előadja Sajnovics Hellnek véleményét a magyarok őshazáját és eredetét illetőleg. Hell tudniillik kiindul *Carjelia* nevéből, mely szerinte minden, a magyarral rokon nép őshona volt; sőt a név maga is összetett magyar szó: *kar+jel*, s értelme annyi, hogy ott *jeles karú* hősök laktak. Hell ezen okoskodásához kapóra jön Carielia czimere, melyet Bleau geographiájában talált, s melyben két kar egymás ellen csapásra készül, az egyik nyíllal, a másik karddal. S a mennyiben a magyarok Szent István óta folytonosan vitézkedtek, világos, hogy *virorum fortium abnepotes* sunt!

Természetesen Sajnovics Hell ezen nézetét föltétlenül magáévá teszi, s a czimert meg is énekli latinul és magyarul. Ime a magyar vers:

Mely vitéz szív lakott hajdan eleinkben?
Mutatja fegyveres *Kar—jel* czimerökben.
Mint Mária nép-rettentő karját forogtatja,
Ugy *Karjel* hatalmas nyilát villogtatja.
Itt van eredete, innét szívárodott
Mely erősség magyar népünkre áradott

¹ Ugy látszik, hogy Sajnovics Fischer másik művét: *Sibirische Geschichte*, St.-Petersburg, 1768., mely pedig szintén ugor-magyar irányt árul el, nem ismerte.

Régi magyaroknak ritka vitézségük
 Még mostan is fenn van s hagyott örökségük.
 Ez ősi királyinkrólunk dicsérete,
 Ez nagy Terézia igaz ítélete.

S elmondja és könyvét be is fejezi avval, hogy a magyar-lapp nyelvrokonság hírének Mária Terézia királyné mennyire megörült, s megparancsolta, hogy minden újabb felfedezés, mint a magyar dicsőség hirdetője: in gentis Ungaricae gloriam vulgaretur. (Dem. 127. lap.)

III.

A Demonstratio értéke.

A Demonstratio értéke és jelentősége már eddigelé is sokféle bírálatot állott ki. És a mint a legenyhébb bírálók is találtak benne kevésbbé helyeselhető pontokat, úgy a legszigorubbak is határozott elismeréssel adóztak a szerző lelkesülésének, körültekintésének, tapintatosságának, helyes érzékének és hangya-szorgalmának, melylyel könyvét kidolgozta. E bírálatok közül mindenesetre igen fontos az a kettő, melyet a Nyelvőr VI. kötetében Munkácsy Bernát és a Budapesti Szemle 1880. évfolyamában Halász Ignác irtak. E két bírálat álláspontja röviden összefoglalva:

Munkácsy Sajnovics felfogását a magyar-lapp rokonságról általában helyesli; védi az író, kit meg-megtámadnak azért, hogy e két nyelvet azonosnak (idem) állítja, s kifejti, hogy habár a cím túllő is egy kicsit a célon, a munka csak annyit törekszik bebizonyítani, a mennyi rokonság a két nyelv között tényleg észlelhető is; helyesnek mondja a Demonstratio bizonyítékainak összegyűjtését és elrendezését: de a módszer ellen, melylyel Sajnovics a bizonyítékokat feldolgozza és alkalmazza, tiltakozik. Kimondja, hogy Sajnovicsnak a hangtanról, a mi pedig a nyelvhasználatnál legfontosabb, fogalma sem volt, — a szóhasználatoknál, különösen Leem szótárának átirásánál több helyen önkényesen járt el, sőt bizonyos fokig hamisított is. Mindazonáltal tekintetbe véve a nyelvészet akkori álláspontját és a segédeszközök tökéletlen, hiányos voltát, Sajnovics a szó-

hasonlításban is kielégítő eredményt ért el, a grammatikai rendszerre, s mondattani tekintetben is több egybetalálkozást fejt ki, minek folytán könyve és munkássága tiszteletet érdemel. — Halász kissé szigorúbban nyilatkozik Sajnovicsról. Azt mondja, hogy Sajnovics nem volt nyelvész, hanem magyar hazafi, ki északon nem lapp rokonokat, hanem lappoknak nevezett magyarokat akart felfedezni, minek folytán abban a balhitben ringatta a világot, hogy a magyar és lapp nyelvtudomány bebizonyított, hogy a lapp közelebbi rokona a magyarnak, mint a finn vagy észt. Különben csaknem minden túlzás, a mit a két nyelv rokonságáról mond. A szóhasonlításban önkényesen jár el, noha összehasonlításainak jó része ma is megállja helyét; miért is munkája ma gyerekes, kezdetleges hasonlításnak, naiv következtetések lánczolatának tűnik föl. S érdeme ezekkel szemben a magyar-lapp és részben a finn rokonság felfedezése, mert első volt, ki e téren tüzetesen és némileg tudományos készültséggel foglalkozott. S így korához mértén nagy munkát végzett: úttörő volt.

A mi a mi véleményünket illeti, a leghelyesebb fölfogást nem annyira a hagyományos középuton, mint inkább e két vélemény egybefoglalásában találunk.

Először is a munka czimét: Demonstratio idioma ungarorum et lapponum *idem* esse, mondhatjuk bátran az elfogultság, a magyar hazafiság nyilatkozásának, mert valóban többet fejez ki, mint a mennyit kellene. Rajongásában ugyanis azt képzelte már Sajnovics, hogy magyarok közt forog, ¹ s azt hitte, hogy ha a lapp szavakat magyar orthografiával adnók magyarok kezébe, azok olvasnák is, ki is ejtenék, sőt meg is értenék.² Mindazonáltal az ily tulbuzgalomból kiejtett állítását maga sem tartja meg mereven, sőt könyvében nem is annak bizonyítására törekszik, mert kimondja, hogy a nyelvrokonság

¹ Quamvis lapponibus voces enunciandi modus singularis prorsus sit, mihi tamen accidit, ut dum ipsos sermocinantes audirem, in patria, inter ungaros me versari crederem. Dem. 21. lap.

² Si voces lapponicas . . . ungaris . . . litteris Leemianis ex ungarorum orthographia desumptas, idem tamen sonantes, substituero, ungari voces lapponum et legent, et pronunciabunt, et intelligent. U. o. 32. lap.

nem kívánja, hogy a beszélők kölcsönösen értsék egymást, és hogy a magyarok és lappok csak valamikor régen beszéltek egy és ugyanazon nyelvet.¹ Már most, hogy milyennek tartja ő az *idem*-et, mily értéket köt hozzá, az teljesen attól függ, hogy minő hatással volt rá a lapp nyelv. Mert nagyon természetes, hogy a szavak felfogása hangzás után nem minden embernél egyforma. Pl. ha én elferdített magyar szavakkal beszélek, egyik hallgatóm esetleg semmit sem fog belőle érteni, míg a másik mindent érthet; egy harmadik talán azt sem tudja, milyen nyelven szóltam, míg a negyedik legalább annyit kivesz, hogy magyarul beszéltem. S az oly (helytelen) állításai, hogy a magyar és lapp nyelv közt kevesebb dialektusi különbség van, mint a német és a dán, a finn-lapp és észt, vagy a finn és svéd-lapp közt, egyszerűen abból magyarázhatók, hogy ő e nyelvek közül egyet sem bírván, sokkal elütőbbben hangzottak neki, mint a lapp; mert magyarul jól tudott, s nyelvérzéke mintegy áthidalta a magyar és lapp szó közti különbségeket. Így voltak ők Mauersundban, mikor a karjalai lapp elmondta nekik a Mi-atyánkot: néhány szót megértettek, a többi szó meg olyan-
nak tetszett nekik, mintha magyarok lettek volna.² A lap-
pokat tehát ő sem érthette meg, amint a Kopenhágában el-
terjedt hír ellen, hogy érti a lapp beszédet s szükség esetén
tudna is lappul beszélni, többször tiltakozik is; nagyon termé-
szetes tehát, hogy egyes jól meg nem fontolt kifejezései
daczára nem vehette az *idem*-et abban az értelemben, hogy
a két nyelv között semmi különbség sincs; hanem úgy, hogy
oly különbség van, mely nem volt örökös, hanem idő
folytán állott csak be, s mely sok tekintetben áthidalható
lesz, s így e rokonságból nagy előnyök fognak e két nyelv
fejlődésére, gazdagulására háromolni.³ Tehát ha a czim a

¹ Utramque gentem, ungaram nempe et lapponicam unum, eundemque olim populum constituere, eandem linguam, eandemque dialectum locutas fuisse. U. o. 1. lap.

² Praeter voces aliquas, quas omnino intelleximus, reliquas enunciandi modus is erat, quem non nisi ex hungarico ore sperare posses. U. o. 22. l.

³ Lappones Finnmarkiae eandem cum ungaris scribendi rationem deinceps a suis missionariis edocerentur, inque usum deducerent, quo et ungaris

felfogás szerint többet mond is, a könyv nem akar többet bizonyítani, mint hogy a magyar és lapp nyelv egy többlől hajtottak, s ma is egyek, bár összehasonlító nyelvészeti s nem köznapi értelemben véve.

A második pont, mely vita tárgyát képezi, az hogy mennyiben volt Sajnovics a magyar-lapp nyelvrokonságnak feltalálója? Halász azt állítja pl. hogy a magyar-lapp és részben finn-rokonság felfedezése Sajnovics dicsősége. Ellenben Munkácsy azt mondja: hogy 1770-ben, a Demonstratio megjelenésekor a tér, melyen a helyes irányú magyar nyelvészkedésnek mozognia lehet vala, már teljesen ki volt jelölve; külföldi tudósok annyira kimutatták a magyar nyelvrokonságának minden egyes tagját, hogy ezt illetőleg újabb felfedezni való nem is maradt. — Az igazságot illetőleg e két állítással is úgy vagyunk, mint az idem-mel; egybe kell őket olvasztanunk.

A mi Sajnovicsot magát illeti, tulbuzgalma, vagy mondjuk, lelkesedése itt is tovább ragadja a valóságnál, mert első levelében, melyet Vardöböl irt, valósággal abban a nézetben van, hogy ők fedezték fel a magyar-lapp nyelvrokonságot; s az első hevületben, naiv örömében csak annyit ír Benkönek, hogy *felfedezést* tettek, mely közelről érdeklí hazájukat, Magyarországot, de titokban akarják tartani, és senkinek sem árulják el, mielőtt a dán királylyal nem közlik;¹ s valóban nem is írja meg, hogy mit ért ezen felfedezés alatt. — Sőt még a Demonstratióban is szinte jól esik neki, ha hivatkozhatik a tudósokra, kik mikor Finnmarkiából visszatért, a magyar-lapp rokonságot quasi tot saeculis ignotam, *novae inventionis* laude decorare non dubitarunt. (Dem. előszó.) — Sajnovicsnak e hite azonban csak addig tartott, míg azokat a szerzőket kezébe nem kapta, a kikre az utolsó fejezetben mint tekintélyekre hivatkozik. *Milapponum et lappones ungarorum libris tamquam suis uti, suumque idioma invicem conservare, augere perficere, exornare possent.* U. o. 33. lap.

¹ Az eredetiben: *Inventum nostrum, quod patriam nostram Ungariam mire attinet, tantae magnitudinis existimamus, ut inventionem adhuc velimus celatam, et nemini ante, quam ipsi potentissimo Daniarum regi oretenus velimus communicatam.* I. lev.

kor Rudbeck, Velin, Strahlenberg műveiből látta, hogy nem ő az első e téren, hanem mások is mondták már ezt, bárha be nem is bizonyították, a *felfedezés* dicsőségéről kénytelenítve érzi magát lemondani s megelégedni a *bebizonyítás* érdemével.¹

Ez a Sajnovics nézete. A mi nézetünk sem lehet más, mint hogy a felfedezés éppen nem Sajnovics érdeme; s bárha ő meglehetősen önállóan és függetlenül dolgozta is könyvét, sok pontban, pl. a szó-egyezések nagy részében megegyezik előzőivel, s a Demonstrationnak tudományos értéke tisztán csak annyi, a mennyire sikerült neki kitűzött célját elérni: a két nyelv rokonságát bebizonyítani.²

E bizonyításról azonban nem mondhatjuk, hogy föltétlenül sikerült. Pedig ő tisztában van céljával és minden alkalmasnak ígérkező eszközt felhasznál, argumentummá tesz célja érdekében. Mi haszna, ha inkább szóval erősíti, mint igazi nyomós érvek súlyával dönti el a magyar-lapp rokonság kérdését. Lépten-nyomon látjuk könyvében annak előtérbe tolását, hogy a magyar nyelv rokona a lappnak, hogy közelebbi rokona mint a dán a németnek, hogy rokona lehet anélkül, hogy megértenék egymást, felhoz bizonyítékokat a szótárból, grammatikából, hivatkozik tekintélyekre — és mégis talán senki sem hitte el a mit állított, vagy ha elhitték is, nem volt meggyőződve róla senki. Mi volt ennek az oka?... Maga a kor, a nem tökéletes módszer és a nemzeti hiuság!

Hogy a korban kereshető az ok, a miért a lapp rokonságot nem hitte el a nemzet, az nagyon természetesnek fog tetszeni, ha meggondoljuk, hogy az akkori tudományos világ még éppen nem volt ahhoz hozzá szokva, hogy ily

¹ Obtinui . . . celebriorum quorundam authorum opuscula, in quibus idioma ungaricum cum fennico atque lapponico convenire, etsi non demonstrant, ita tamen luculenter asserunt, ut hac in re novae *inventionis laudem* mihi arrogare non possim, licet forte possem *certitudinis* atque *demonstrationis*. Dem. III. lap.

² Még Beöthy is azt állítja, hogy Sajnovics a lapp földön rokonságot fedezett fel a magyar és lapp szavak között. A magy. nemz. irod. tört. I. 86. lapp.

fontos kérdést egy csapással s hozzá még némi grammatikai adatokkal eldöntöttek tartson. Fölbukkan az irodalomban egy állítás, melyről tudósaink közül csak kevésnek volt sejtelme, de mely még azokra is teljesen az ujság ingerével hat, s ezen állítást csak úgy hamarosan magáévá tenni a gondolkodó főhöz talán még méltatlannak is tartották. Ezen kívül mögöttük volt még a nemzet régi tudósainak, íróinak, kivált historikusainak általánosan elfogadott s kedves előadása vitéz eleinkről, mely kegyeletes hagyományt holmi hamaros s különben sem tetszetős állításért nem igen voltak hajlandók sutba dobni. Holmi jött-ment csillag fényeért bűnnek tartották volna elcserélni azokat a napsugarakat, melyek annyi zivataros századon keresztül melengették a nemzeti érzést!

S hogy véleményem nem pusztá okoskodás, bizonyítja pl. egy Bessenyeinek nyilatkozata Sajnovics teoriájáról, melyet *Magyarország törvényes állásának* ötödik könyvében mond: «Egy író vélekedett úgy, mintha a magyar nemzet Lapponiából származott volna az okonn, mivel tanáltatik nyelveken olyan szó, mely magyarban is azt teszi, a mit ott jelent. De ilyen kicsiny oknál fogva oly nagy tekintetű dolgot *helyéből kivenni* s más fundámentomra állatni nem lehet.»

A kornak ezen hangulata semmi esetre sem volt az a talaj, melyben egy lapp-rokonság elve könnyű szerrel meggyökerezhetett volna. Még kevésbbé pedig akkor, ha a Demonstratio módszerével adjuk azt elő. E módszert illetőleg elítélő nyilatkozatot tett Hunfalvy Pál is (Akad. ért. 1855. 102. lap): «Sajnovics — ugymond Hunfalvy — többet ígért és kevesebbet adott, mint kellett, ha nem beszél is azonságról. Némileg teljes nyelvtan, szöveg és szótár, mi mind az értekezés terjedelmén elért volna (mert 132 lap, 4. r.), sokkal többet hat vala. Így nem győzött meg senkit nálunk, senkit nem ösztönzött az illető nyelvek tanulására.» — Hunfalvynak igaza van, mert végig tekintvén a Demonstration meggyőződhetünk, hogy a módszer sok kívánnivalót hagy maga után.

Sajnovics először azt bizonyítja, hogy a magyar és lapp nyelv rokon lehet anélkül, hogy a beszélők egymást megértenék. Itt igen helyes fölfogással vitatkozik, hivatkozván a nyelv 13. százados különfejlődésére, melynek valódiságát a Halotti Beszédnek a mai nyelvtől való eltérése is igazolja. Helyes a második pont is, hogy t. i. nem kereshető a nyelvrokonság a két nemzet könyveiben; pl. hiába akarnók két nyelven a Miatyánk minden szavát azonosnak találni; mert a gondolatok kifejezésében a nyelvek nem járnak el egyformán, pl. «szenteltessék meg a te neved», a grönlandi nyelven így van kifejezve: «a te neved dicsérettel emeltessék az emberektől.» — Mind ép és egészséges nézetek, melyek még ma is figyelemre méltók. — Azonban elhibázott már a III. rész, melyben két nyelv hangjainak egyforma kiejtésével akar bizonyítani. A hangtani törvényekről természetesen nem lévén fogalma, egyforma hangzásu szavakat keresett, s nem vette figyelembe, hogy az összehasonlító hangtan szerint bizonyos szabályszerű váltakozással felelnek egymásnak a mássalhangzók; mi azt is tudjuk, hogy a mi nyelvtudomány szerint két nyelv rokonsága nem annyira azok hasonlóságában, mint szabályos eltérésekben áll. De ő ezt nem sejtette; s hogy a szavak jobban hasonlitsanak egymáshoz, azért írja át Leem szótárát, a mi pedig a magyar-lapp rokonság kérdéséhez, bár magában dicsérendő munka, nem tartozik.¹ A dialektusokról (VI. rész) más szerzők után több-kevesebb jót mond; pl. hogy a dialektusok eltérése némely hangok változásában, néhány szó eltérő jelentésében, stb. áll.² Ide szövi Hell sinai hasonlító-

¹ A Leem-féle írásmód megváltoztatása és egyszerűsítése általában jól sikerült Sajnovicsnak, csak egyes jelenségeket nem vett észre a lapp hangoknál; így pl. a hehezetes consonans Sajnovics átírásában hiányzik, mert a magyarban e hang nem lévén meg, ő a lappban sem vette észre.

² A magyar nyelvre azt mondja, hogy tulajdonképeni dialektusai nincsenek is, mert a dunántuliak, dunáninneniek és székelyek is megértik egymást. Ez már tágabb állítás, mert a dialektusoknak általában meg is kell egymást érteniök. Ugy látszik Sajnovics szerette volna a lappot adni dialektusnak a magyar mellé, mint melyet a magyar nem ért meg.

sát is, mely a tárgy körébe tartozhatnék ugyan, de nem bizonyít semmit. Különben is felületes naiv tudáskodás az egész, melyre Hellt mindenestre hiányos grammatikai ismeretei s némi tulbuzgalma ragadták.¹

A lapp tenger- és hegyvidéki dialektusok eltéréséről jól beszél szerzőnk, és a táblázat is, mely a mássalhangzók dialektusok szerinti változását adja (15 esetet) megállja helyét. S igen helyes az az észrevétele is, hogy e táblázatot a magyar-lapp szóhasonlításoknál használta, mert némely magyar szó nem a hegyi, hanem a tengermenti lapp-pal egyezett. — S ekkor közli a 150 szóból álló jegyzéket. E szójegyzékből, mint mondtuk, 36 ma is helyes; a többinél azonban hibát követett el, a mely hiba nem csak abban áll, hogy nem ismerte fel jól az egyezést, hanem abban is, hogy meghamisította a helyes összehasonlító módszert; így pl. ha valamely lapp szó a magyarhoz nem hasonlít eléggé a Leem-írásból való áttétel után sem, folyamodik a dialektusok hangváltozásának táblázatához, s az ott felállított esetek után csinál olyan alakot, mely hasonló ugyan a magyar szóhoz, de a valóságban nem létezik; pl. a *szem* szó Leem-nél *zhiablme*-nak van írva és *csalbm*e, vagy *salme*-nak hangzik, tehát így kellett volna Sajnovicsnak is átírnia; de ezen alak neki nem hasonlított eléggé magyar társához, s a táblázathoz folyamodott, mely szerint az *a* és *e*, *s* és *sz*, *lm* és *m* hangok váltakozhatnak, s kihozza, hogy a magyar szem lappul *szemime* vagy *szeme* alakkal bir. Ezzel szemben azonban mily éles megfigyelésről tanuskodik az a felfogása, hogy a kölcsön és kulturalis szavakat kizárta a jegyzékből; ellenben a testrészek, időjárások neveit és a cselekvés-szókat fontosaknak tartja, mint melyek a legkisebb szókinccsel bíró népeknek is ős tulajdonát képezik. (Dem. 24. lap.) Különben az egész 150 szó nem oly nagy szám, hogy abban

¹ Sajnos, nemcsak a múlt században és nemcsak Hell volt a sinai-magyar rokonság hirdetője. Ott van Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasználatára, melynek azonban — s vele együtt a sinaiságnak — Budenz adta meg a kegyelemdőfést (Értekezések a nyelv és széptudományok köréből, VII. k. II. szám. 1877.)

a korban, melyet az összehasonlító nyelvészet bölcsőjének is csak nagy megszorítással nevezhetünk, valakire meggyőző benyomást tett volna.

A szójegyzék után áttér a grammatikai formák összehasonlítására; jól tudta ugyanis, hogy a szók egyezésével még nincs minden bebizonyítva, s azért még maga is nagyobb súlyt fektet ezen egyezéseknél a grammatikai formák hasonlóságára.¹ Itt is több helyes észrevételt tesz, de az egésznek az a legfőbb baja, hogy nem a teljes grammatikai vázat hasonlítja össze; ő ugyanis legtöbbször azokat a grammatikai jelenségeket hozza fel, melyekből hasonlóságot tud kimagyarázni, s szívesen mellőzi azokat, melyek első tekintetre talán nem csengenek össze; holott neki a teljes nyelvtant kell vala hasonlítva adnia, s a nem feltűnően hasonló eseteket is az összehasonlító hangtan szabályaival kifejtenie. Így mert nem állítja szembe és nem bonczolja előttünk szét teljesen a két nyelvet, nem hathat meggyőzőleg az emberre. — Felhozott grammatikai formái közül pl. helyes a többesszám, a középfok ragjainak egybevetése, de a többi esetragok, a mint ő adja, nem ígérkeznek egyezőkhöz; továbbá a felhozott egy (cs) kicsinyítő-képző sem bir nagyobb rábeszélő erővel; a számnevek összevetése szerencsésebb; de ez is csak tizig terjed. A névmások közül a visszahozó egyezik, de a többi már jobban elüt egymástól. Végre az igék képzőinek, ragjainak összevetése mutat egyezést; de eltérést is, mint a Demonstratio tartalmában láttuk. Megjegyzendő még egyszer, hogy mind e hasonlításoknál ő *hangzás* után indult s nem hangtani megokolások mellett adta elő nézetét, s olvasóit is csak a hangzás után akarta meggyőzni, a mi pedig kétes sikerrel kecsegtető út; mert okoskodó levezetés és bizonyítás még hathat a látszólag eltérő dolgoknál is, de a hallás és általában az érzékek nagyon illetéktelenek a tudományos vitáknál.

¹ Vocabula utriusque gentis combinare et quod *praeceptum* est, nomina ac vocabula construendi modum, affixis et suffixis utendo rationem inter se comparare. (Dem. bevezetés.)

Igaza van tehát Hunfalvynak, hogy némileg teljes nyelvten, szöveg és szótár többet hatott volna. Mert bármily lelkiismeretes és körültekintő volt is szerzőnk tárgyának kidolgozásában s korához, az összehasonlító nyelvészet akkori álláspontjához képest bármily okosan végezte is feladatát, az eredmény a módszer gyengesége és az anyag hézagossága miatt nem felelt meg a várakozásnak.

A hatást pedig, a Demonstratio meggyőző erejét a nagy közönségre bénította még egy más ok is, melyről most szólunk: a nemzeti hiuság!

IV.

A Demonstratio hatása.

Hogy a Demonstratiót sok jó oldala daczára sem fogadták általános helyesléssel és érdeklődéssel, mindenesetre nagyrésze van benne a nemzeti hiuságnak. Hogy mennyire megsértette a szerencsétlen jezsuita a jó magyar önértetet és hazafiságot, világosan kifejezi Hunfalvy idézett cikkében: «A magyar közönség sokkal fényesebb eldödőket óhajtott, s tudósai könyveiben talált is, hogysem szívesen fogadták volna nyelvök rokonságát a lappal. Mert a nyelvrokonság egymástóli eredés volt még akkor!» — Azt hitték ugyanis, hogy ha már a lappokéval rokon a nyelvünk, egyszersmind tőlük is származtunk; már pedig mily szégyenletes és lealázó dolog volna ha a vitéz, okos és deli magyarnak a törpe, hülye, halzsírevő lappot, vagy finnt kellene őse gyanánt tisztelnie. — Különben az ellenszenv Sajnovics tana iránt legjobban megérthető azokból a nyilatkozatokból, melyekkel a Demonstratiót illették, vagy melyek által méltatlankodásuknak adtak kifejezést. Alljon itt a sok közül egy pár mutatoul:

Legismeretesebb Barcsai Abrahámnak azon intő felkiáltása, melyre Bessenyeihez irt levelében fakad:

Sajnovics jármától óvjuk nemzetünket,
Ki Lapponiából hurczolja nyelvünket!

És ime Bessenyei csakugyan meg akarja óvni nemzetét a gyászos atyafiságról, mert *Magyarország törvényes állásában* komolyan kikel Sajnovics szó-hasonlításai ellen, mondván: «Nem a szavakat kell nézni, hanem az *erkölcsi tulajdonságot!*»

Nem tetszik az új irány Horváth Istvánnak sem; kézírataiban (a nemzeti muzeum levéltárában) idézi Tacitus leírását a finnek vadságáról, földhöz ragadt szegénységéről, vallástalanságáról; a leírás tehát a finneket a legnomádabb és műveletlenebb népnek festi,¹ — Horváth komoly méltatlankodással teszi hozzá: «Már hogy találhatott ezek között és Ammianus Marcellinus Hunnusi, vagy Frisingai Ottó és Leo Sapiens magyarai között hasonlatosságot a tudós Pray?» (Dissert. in Ann. Vet pag. 8—9.)

Vagy vegyük Pápay Sámuel, ki különben elég szabadgondolkodású s nem vonakszik sem a zsidó sem a finnlapp rokonságtól, mégis mennyire fáj neki, hogy éppen ezekkel kellene atyafiaknak lennünk! S mikor már-már elfogadja, hogy «a nyelvek szembetűnő hasonlatosságánál fogva» e nyelvek csakugyan rokonok, komoly érveléssel nem mulasztja el utána mondani: «Ugy de már akkor azt is kellene egyszersmind állitanunk, hogy nemzetünk maga is rokonságban vagyon a zsidó és más napkeleti, úgy a finn, lapp és ezekkel atyafias északi nemzetekkel: ebben pedig nem kis akadályt vet nekünk annak meggondolása, hogy mintegy képtelennek látszik nyelvünket napkeleti természetűnek s eredetűnek tartani, s mégis annak rokonit egyszersmind északon is keresni, és hogy a mi vitéz, egyenesszívű,

¹ Tacitus leírásából a finneket illetőleg ezeket idézi Horváth: Fennis mira feritas, foeda paupertas; non arma, non equi, non penates, victui herba, vestitui pelles. cubile humus; sola in sagittis spes, quas inopia ferri ossibus asperant idemque venatus viros pariter ac feminas alit. Nec aliud infantibus ferarum imburiumque suffugium, quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur . . . etc.

nemeslelkü nemzetünk természettel ellenkezik a zsidóságnak erkölcsi tulajdonságaival; de a finn és lapp nemzetek felől sem tudjuk, *hogy valami jeles nagy tetteik által magukat a mi velünk való atyafiságra méltókká tették volna*, ugymind kik Európának északi szuglyáiban meghuzván magukat eleitől fogva ismeretlen alacsonyságban éltek, az igaz vér pedig, közmondás szerint, nem válik vízzé! (magyar literatura esmérete. 67—8. lap).

Az ily nemü komoly aggodalmak és érvelések mellett nem hiányzik a gúny sem, melylyel egyesek Sajnovics nézetét nevetség tárgyává tenni törekedtek; idézzük pl. az öreg Orczy versét, melyben szerzőnket kicsúfolta:

Tudom megörültél az atyafiságnak
S ily nemes nemzettel való rokonságnak
Nagy hire volt mindég hies Lapponságnak,
Valamint most köztünk a jeles tótságnak,
Te pedig csillagász, bár akárki lehetsz,
Kedves rokonaidhoz tüstént visszamehetsz,
Vélek száraz halból készült malát ehetsz,
Mert lám ítéletet nyelvünkről nem tehetsz.

És ez így megy csaknem egyhangulag az egész nemzetnél. Nagyon kevés az, kinél a Demonstratio nemcsak nem szült visszatetszést ujdonság-szerű irányával, hanem tudományos értékével meggyőződést is birt kelteni. Mindenesetre első helyen kell emlitenünk Mária Teréziát, kit, a mint minden Magyarországot illető hirnek és dicsőségnek örülni szokott, a Demonstratio megjelenése is nagy örömmel töltött el. Azt hitte ugyanis, hogy ebből új tisztesség fog országára háromolni, s mint Sajnovics mondja (Dem. 127. lap.), meghagyta, hogy minden újabb felfedezést, a mi csak a magyarok rokonságára vonatkozik, azonnal közzé tegyenek.

A kevés hívők közé tartozik a tudós Pray, ki 1761-ben¹ még maga is ellenzi s rossz szemmel nézi az észak-

¹ 1761-ben jelent meg Praynak nagy munkája: Annales veteres Hungarorum, Avarorum et Hungarorum, Vindobona. — Ebben Eccardot említi, ki nek finn-magyar rokonsági theoriáját nem igen hiszi.

vidéki nyelvrokonságot, de a külföldi tudósok nézetei különösen pedig a Demonstratio megjelenése után álláspontját teljesen megváltoztatta, s nyíltan kimondja, hogy a Demonstratio igen fontos munka e tekintetben, s hogy a finnek (ugorokat értetve), hunnok, magyarok «egy töből eredtek.»¹

A második tudós, kinél a Demonstratio kedvező fogadtatásra talált: a zseniális Révay. Ő ugyan hatása alatt áll még korának, mert a zsidó, káld, szír, arabs, perzsa, török nyelveket egyáltalán a magyar rokonainak tartja; de a «közelebbi rokon nemzetek közé tiz különös nevezetű nemzeteket sorol, kik velünk nyelvben közelebbről atyafiságosak noha nem mind azon egyképen: lappok, finnek, észtek, sziránok, permiek, vogulok, vótok, cseremiszek, modrinok, osztok (oszttyákok).» És pedig olyan formán, hogy «sem ők mitőlünk, sem pedig mi ő tőlük nem származtunk egyenesen, hanem mind a ketten feljebb való közös eleinktől.» S hogy általában e rokonságnak sokan ellene vannak, az ő figyelmét sem kerülte ki: «Alacsonyságnak tartják vala a mieink mind az otromba lappokkal, mind a csufos zsidókkal egyesülésöket.» S mindjárt igyekszik is az egyensúlyt helyreállítani: «Hagyjuk oda az alacsonyságot. A zsidóság is virágzott valaha; a lappok és a többiek sem voltak mindig a legalábbvalók e kerek földön.»²

A Demonstratio e kevés illetékes és avatott hive, és az igazság ellen tusakodó nagy többség mellett szinte jól esik a kutatónak, ha egy-két szépirodalmi férfiura is akad, a kikre e munka termékenyítő hatással volt.³

Az első irodalmi ember, ki Sajnovicsot többszörösen üdvözli uj tanáért: Molnár János, a Magyar Könyvház szerkesztője. A folyóirat helye foglalkozik Sajnovicscsal és

Dissertationes criticae in Annales vet. Hunn., Av. et Hungarorum, Georgius Pray, Vindobonae, 1774. — Itt már ugy nyilatkozik Pray, hogy «eadem ortu gens sunt populus.»

² A magyar deáki történet. Révay kéziratai, V. k., a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában.

³ Igen szépen tárgyalják ezt Halász és Munkácsy.

munkájával, s éber rokonszenvet tanusít a magyar-lapp rokonság eszméje iránt. De legérdekesebb az 1783-iki évfolyam III. szakasza, hol dicsőítő hymnussal üdvözli a Demonstratio íróját. A vers jó hosszú, és szórványosan lapp szavakkal van tarkázva, mi az egésznek igen eredeti jelleget kölcsönöz. Ime mutatványul néhány sor:

Tordasi Sajnovicsom! Vardhúszai, Karjeli félem!
Édes hazánk hálákat adat, s méltán is adathat.
Mig pora tart bölcs elmédnek, s ily gondra tekintő
Fáradtságodnak. Te vagy az, kinek általa nyelve
Új fényvel tündöklenni kezd
Nincs az az *addaldds*,¹ noha szinte *boándamus*² ország
*Csdkesszel*³ vinné, s szint oly hévséggel elődbe
A gyöngyöt vagy aranyt
. nincs oly kincse, minél még
Sok százszorta *boándóbbat* nem érdemlene könyved.
.
Énekeket Muzsák! harsogjon trombita, dobszó!

Az egész vers 66 sorból áll, s ezzel köszönte meg a neki küldött Demonstratiót.

A második szépirodalmi férfiú, kit Sajnovicsnak szintén sikerült meghódítania, a lelkes regény- és színmű-író: Dugonics András.

Azonban Dugonics már nem elégszik meg azzal, hogy magát az északi rokonság hívének vallja, vagy köszöntse Sajnovics érdemét; ő azon térre lép, melyen később Horváth István remélte tudományos buvárlatainak sikerét: az álmodozás terére. Csakhogy Dugonics e téren csak költői műveiben mozog, a mennyiben a magyar-lapp rokonságot Etelka és Jolánka regényeiben és Etelka Karjelben című szindarabjában igyekszik értékesíteni.

Tudjuk a Demonstratióból (120. lap), hogy Karjeliának nevét Hell kar+jel magyar szóval azonosította, s így *Karjelia* értelme nem más, mint jeleskarú hősök hona.

¹ ajándék.

² leggazdagabb.

³ zsák.

Dugonitsnak nem kellett több; képzeletében a jeleskarú hős magyarok és az észak-lakók teljes tudatában vannak rokoni viszonyuknak, s egymás országában mint rokoni földön járnak. Sőt a karjeli birodalmat magyaros etymológiával le is írja Jolánka regényében: «Az a karjeli birodalom, mely Etelének örökös jószága vala, észak felé vagyon a Balta-tengörnek finomi öble mellett. Ezt a sok részekre eloszlott tengört azért nevezhették édes eleink *ballá*-nak: mert (az ő képzelődésük szerint) balta formája volt, vagyon mostanában is. A karjeli birodalomnak határai ezek. I-szer a finomi öböl, és Honvár (Hongria, Jugria, Ingermanland). II-szor: napkeletre, egy gyönyörű kis ország, melyet így neveztek: Holmi; mostanában Holmia. III-szor: észak felé vagyon egy hosszú ország, melyet a régiek Savónak mondtak, most Savólandiának is, Savólaxiának is. IV-szer: napnyugotra vagyon Botország (mostanában Bothnia). Aztán Finnország (most Finnia). Ismét Nyílország (most Nylandia). Végtére Kajánország (mostanába Kajánia.) *Ezek bizonyára mind magyar nevek, s azt jelentik, hogy magyar eleink ezen tartományokat birtokukban tartották és innét mentek azután a világon széjjel.* Karjel országnak Any városát régi eleink Vigvárnak nevezték, utóbbiak Vigburnak, a mostaniak Viburnak.»

A magyar és rokon északi népek sorsát pedig így adja elő Etelka II. kötetében: Amint Attila meghalt, Csaba királyfit viasszaszorították Szittyiába. Csabának két fia Ed és Emed ott összevesztek, s mivel Emed nem akart kutjairól lemondani, *Kutigur*-nak nevezték. Ed pedig *észak felé indult utnak*, s lett a neve *Uligur*, s azt az országot, a hol állandó lakást választott, népének szépségéről, *finomságáról Finomország*-nak nevezte. Ezen Ed utódai az északi rokonok, a Szittyiában maradt Emedé pedig a magyarok.

Dugonics idézett három művének meséjét mellőzve felhozzuk, hogy ezekben Sajnovics theoriáját annyiban értékesítette, hogy a cselekvények szintere részben Magyarország, részben az északi vidék, — úgy szintén a szereplők is magyarokból, finomokból (finnek) és lópokból (lappok)

vannak összeszedve. Így *Etelka* regényének cselekvénye Magyarországon történik, s Etelka is magyar leány, Árpád leánya: de lovagja, Etele, már karjeli hős, ki csak fejedelmi menyasszonyért jött Magyarországba, s sok baj után Etelkát el is veszi. — *Jolánka* színtere kezdetben Magyarország, majd Honvár, utóbb Karjel, s végre ismét Magyarország. Jolánka Etele *karjeli* fejedelem leánya, Gyulafi Gyula *magyar* vezér fia. Rusa Kapor *honvári* fejedelem leánya. — *Etelka Karjel*-ben című színmű cselekvénye teljesen egy Karjel melletti szigeten történik. Hősei: Etele *karjeli* fejedelem, neje Etelka, a *magyar* leány, Széplaki, a *lápok* (lappok) fejedelme, Ete, a *finomok* fejedelmének fia.

Látható ebből is, mennyire összeszötte Dugonics az országokat és népeket, mennyire közeli viszonyba hozta őket egymással. Természetes, hogy erre phantasiáját a Demonstratio buzdította, s ő aztán e könyv állításai alapján az eleinkről szóló kevés történeti adatot mesével kibővítette. Ő is úgy volt, mint Mária Terézia, hogy az új rokonságban nemzetünk dicsőségét sejtette, s ezt törekedett legalább regényileg megvalósítani. Ezen ősz-dicsőség keresésében és hirdetésében nyugszik művei hatásának súlypontja.

Dugonics példájára írta Perecsenyi Nagy László *Szakadár esthonnyai magyar fejedelem bujdosása* című eposzát 1802-ben. Perecsenyi Nagy még lelkesebb hűve volt Sajnovicsnak, mint Dugonics. Célja sem más, mint a mi magáé Sajnovicsé volt, hogy a magyarok és lappok azonosságát hirdesse; e szándékát a szerző ki is fejezi: «Ezen könyvem egyik részének az a célja, hogy a fenniai és laponi, esthonnyai szavakból megmutatnám a magyar nyelvnek és nemzetnek azokhoz való tulajdon atyafiságát.» De jó is, hogy legalább annyi értéke van a könyvnek, mert mint eposz minden kritikán alul áll. Főhőse, Szakadár, Esthonnyából hajókon felkerekedik melegebb hazát keresendő. Hajótörést szenved, mialatt a ruszusok Esthonnyát megtámadják. Titkon haza tér, de megverik. Erre ő leveri a gothusokat s kincseikkel Grönlandba, majd Amerikába érkezik. Itt megveri az Erős föld lakóit és a gujáni fejedelmet. Az amazo-

nok e híres lappokat magukhoz hívják; de ezek ott nem az öregekkel, hanem a fiatalokkal kezdenek mulatni, mi miatt az öregek fellázadnak s Peru lakóit segítségül hívják. A harczban Szakadár is elesik, miután több ezret lekaszabolt. — Bizarr anachronismusokban (Amerika stb.) és jegyzetekben dus vers ez, melynek érdeme nem több céljánál, noha a szerzőben igen érdekes önbizalom szólal meg, midőn az Előszóban kijelenti, hogy műve mily tisztességes és hasznos, «mivel a magyarok régi hazájukról s nyelvekről az éjszaki ég sarkánál lakó lapponokkal való megegyezést hirdeti, mely a közhistóriát, azaz: idők tanubizonyságát, az esetek jámborságából szűrt-mézeltetett követésre méltó igazságnak megismerését segíti.»¹

Ennyiben foglalható össze mind az, a mit a Demonstratio hatásáról mondhatunk. Ma még ennyi hatása sem volna, mint megoszlik a mai tudományos értékű nyelvhasznító dolgozatok közönsége is, a mely pedig különben sem nagy.

S most mielőtt szerzőnktől elbucsúznánk, vessünk egy tekintetet arra is, hogy mennyire volt ő megelégedve könyvének sikerével, minő benyomást gyakorolt reá a Demonstratio által elért hatás? Sajnovics igen érzékenylelkű ember lévén, igen természetes, hogy nagy reménynyel, mondhatni ideges figyelemmel nézte könyve fogadtatását. S mikor látta a méltatlankodást, melylyel a nagy többség munkáját fogadta, az elfogultságot, melylyel az illetéktelen kritika megjegyzéseket tett könyvére: elkeseredett, s nyelvészeti buvárlatainak folytatásáról lemondott. Pedig hogy a megkezdett irányban tovább is szándékozott foglalkozni a nyelvtudománnyal, kiolvasható Demonstratiojából.²

¹ Perecsenyi Nagy is bele kever néhány lappszót a magyar beszédbe; például:

Isa nem vagy bizony te *Samelets Menna*

Heon nemzett téged a tigris, hienna.

Hol *isa* = bizony, *Samelets-Menna* = lapp-szülött, *heon* = hanem.

² Num ex his innumerisque aliis quaequam sint, quae cum emolumento nostro non modico, civitate ungarica donari possit? nunc perquirere minime vacat; *alterius temporis id erit labor.* Dem. 83. lap.

Végre általános jellemzésül és áttekintésül elmondhatjuk Sajnovicsra, hogy elég jó, becsülésre méltó munkát végzett. A *Demonstratio* — noha ma már olyan kő, mely az első kilométert mutatja — mindig tisztességgel fogja jelelni a magyar összehasonlító nyelvészet történetében azt a pontot, melyen a kutatás helyes irányt vett. Sajnovicstól pedig méltóbban nem vehetünk búcsút, mint ha a nagy Révai ítéletét olvassuk reá: «Örök dicséretet érdemel fáradsága csak azért is, hogy ebben első volt közülünk!»¹

¹ Révai kéziratai, V. k.

Tartalom.

Bevezetésül	3 lap
Sajnovics János élete	4 »
A Demonstratio tartalma	20 »
» » értéke	32 »
» » hatása	41 »
